

DEBA IBARREKO EUSKARA ZAHARRA*

Koldo Zuazo
(JUMI, UPV/EHU)

Deba ibar gehieneko euskara betidanik kokatu da mendebaleko eremuan, baina, jakina, administrazioz Gipuzkoan egoteak eragin handia eduki du bertako euskararen bilakaeran. Eskualde horretako lekukorik zaharrenak aztertzea, eta ordu-tik hona ibili duen bidea erakustea da saioaren helburua. Bertako hizkeren berri zehatzagoa izatea ez ezik, mendebaleko euskalkia eta, azken batean, euskara bera ere hobeto ezagutzea da nire nahia.

Hiru dira erabili ditudan lanabes nagusiak: Esteban Garibairen kantu eta esaera zaharrak (in Mitxelena 1964, Urkijo 1919, Urkizu 1989 eta Zubiaur & Arzamendi 1976), Amiletaren kristau ikasbidea (in Arejita & Alberdi 1985), eta Pedro Ignazio Barrutiaren *Acto para la Noche Buena* teatro-lana (in Lakarra 1981 eta Latxaga 1983).

XVI. mendean bildu zuen Garibaik bere kantu eta esaera zaharren sorta, baina, ezbairik gabe, lehenagoko euskara agertzen da eurretan. Iraganeko berri izateko lekuko paregabeak ditugu, beraz. Beste kontu bat da jakitea zein neurritan islatzen ote duten Arrasate edo Deba ibarreko hizkera. Hori dela eta, Garibaik jasotako hiru kantu baizik ez ditut erabili azterketa honetan: Milia Lasturkoarena, Olasorena eta Martin Bañez de Artazubiagarena.

Gauza garbi gutxi dakigu Amiletaren kristau ikasbideaz. Badirudi Juan Bautista Amileta izeneko apaiza dela egilea, eta badirudi 1678 aldera egin zela, baina ezer ere ez da erabat ziurra, honako hau ez bada: Antzuolako hizkeran idatzita dagoela. Barrutiaren teatro-lana, berriz, XVIII. mendearen lehen erdialdekoa da. Aramaion sortu zen Barrutia, eta Arrasaten bizi izan zen, baina idatzian erabili zuen hizkerak ez dirudi erabat herri bi horietakoa denik. Saioaren amaieran egingo ditut Barrutiaren hizkeraz zenbait ohar.

Kontuak kontu, hiru garaitakoak dira gure hiru lekukoak, eta hizkuntzaren bilakaerari jarraitzeko aukera ona ematen digute. Horixe da, hain zuzen, saio honen beste helburuetako bat: euskararen barruan gertatu diren berrikuntzen kronologia zehazten laguntzea. Horrelako urrats gutxi egin da orain arte, eta geroz eta nabarmenago ari da agertzen euren hutsunea. Euskalkien antzintasuna neurtzeko, esate baterako, ezinbestekoa da berrikuntzak noizkoak izan daitezkeen jakitea.

---

* Euskalki guztiekin, baina batez ere mendebalekoarekin, izan zuen Larry Traskek hartu-eman. Bertakoa da haren omenez dakardan lekukotasuna.

Aipatu diren hiru lanabes nagusi horietaz gainera, dena dela, beste batzuk ere izan ditut eskura: 1677 aldera Domingo Irurek idatzi eta Elgoibarren aurkitutako bertsoak (in Azpiazu 1988), Arrasateko 1682 inguruko ahapaldia eta XVIII. mende hasierako udal agindua (biak in Ozaeta 1992), eta Eibarko 1685eko koplak (in Lekuona, Luzuriaga & Narbaiza 1992) eta 1754 aldera egindako udal agindua (in Mujika 1908: 731-33).

Bergarako XVIII. mendearen amaiera aldeko udal agindua ere begiratu dut (in Zumalde 1986), baina izkribu horretako hizkera ez da inondik inora Bergarakoa. Hitz zenbait eta beste zertzelada banaka batzuk baizik ez dira hangoak.

Martin Iturbek 1658an egindako poesia ere kontuan eduki dut (in Sarasola 1983: 90-97). Egilearen jatorriaz ez daukagu inolako albisterik, baina mendebaleko eta erdialdeko euskalkien tartekoa da darabilen hizkera. Arabarra ote zen ere esan da (Lakarra 1997: 156), baina ez dago uste horri eusteko erabateko arrazoirik. Dena dela, Deba ibarreko lekukoekin alderatu ondoren, ni ere Arabako ipar-ekialdekoa, Gipuzkoaren muga ondokoa izan zitekeelakoan nago. Saioaren amaieran erakutsiko ditut horren inguruko zenbait argibide.

Ikusten denez, XIX. mendea baino lehenagokoak dira erabili ditudan lekukoak, mende horren hasieran ezartzen dudalako mendebaleko euskararen aro biren arteko muga. Hain zuzen, XIX. mendearen hasieran, Mogelekina eta Añibarrarekin jarri zen aro berria abian.

Sarrera hau ixteko, euskarri bibliografiko batzuk nahi ditut aipatu. Mendebaleko euskara da antzinakoen artean gehien eta ondoen aztertu dena, eta Joseba Larraren saioak (1986 eta 1997: 147-98) dira ikuspeirik zabalena eta sakonena erakusten dutenak. Saio bi horiek ezinbesteko oinarri gertatu zaizkit neurea osatzeko orduan.

Erabili ditudan lanabesetako hizkera bere osotasunean aztertzen ahalegindu naiz: fonologia, morfologia, sintaxia, lexikoa eta aldaera lexikoak. Gutxi da gure artean lexikoaz eta aldaera lexikoez egin dena eta, hori dela eta, guztiz behin-behinekoak eta, ziurrenera, okerrak ere izango dira aurkeztuko ditudan argibideak. Etorkizuneko ikerketek ekarriko dute zuzentasuna eta zehaztasuna, eta etorkizuneko bideak irekitzea eta lautzea izan da, gehienbat, nire helburua eta muga.

Ikerketaren emaitza argiago erakusteko, berriz, hiru atal nagusitan banatu dut bildutako uzta:

- a) *Mendebaleko ezaugarriak*, hau da, lekuko zaharretan ez ezik, gaur egun ere bizirik daudenak.
- b) *Euskalki barruko aldeak*, hau da, mendebaleko hizkera batzuetatik besteetara dauden gorabeherak.
- c) *Galdutako ezaugarriak*, hau da, lekuko zaharretan ageri arren, gaur egungo Deba ibarreko jardunean arrotzak direnak.

Lexikoan eta aldaera lexikoetan nabari da, gehienbat, euskara giputzaren hurbiltasuna, eta multzo berezia osatu dut jatorri horretako ezaugarriekin.

Jakina, aipatutako multzoei ondo egokitzen ez zaizkien ezaugarriak ere badira, eta atal bereziak osatu ditut horrelakoekin.

Esan dezadan, azkenik, laburdurak erabiliko ditudala noizean behin: Gar (Gari-bairen esaera zaharrak), Milia (Milia Lasturkoaren kantua), Artazubiaga (Martin

Bañez de Artazubiagaren kantua), Irure (Domingo Irureren Elgoibarko poesia), Amil (Amileta) eta Bar (Barrutia).

Fonologia

1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) *-a* amaierako hitzei artikulua eransterakoan, *-a + a* → *-ea* disimilazioa gertatu ohi da mendebalean. Bertako lekuko denetan, eta zaharrenetarik hasita, ageri da. Hona hemen, esate baterako, Milia Lasturkoaren kantuko pareak: *Lasturko torre gorea* eta *bidaldu dogu ceruetara cartea*. Beraz, *gorea* (< *gora + a*) ‘garaia’ eta *cartea* (< *karta + a*) ‘gutuna’.

Amiletaren ikasbidean ere erruz ageri da, eta araua maileguetan betetzeak sakon sustraituta eta guztiz emankorra zela salatzen du: *arimea, echurea, esperancea, imaginea, obrea, personea, sepulturea, virginea*... bezalako ugari idatzi zituen. Izkribu horretan bertan *aitea* eta *amea* ere badira, mendebaleko gainerako lekuko zaharretan bezala (*amea* Barrutiak ere), nahiz eta gaur egun txoriekin eta zenbait animaliarekin baizik ez diren aldaera horiek erabiltzen. Pertsonekin *aita* eta *ama* esatea da oraingo araua.

Mendebalean, gainera, beste hiru ingurunetan ere ikusten dira disimilazioaren ondorioak: a) *izan*-en adizkietan, b) *joan* eta *eroan*-en adizkietan, eta c) hitz amaierako *-e* → *-a* bilakaeran.

izan-en adizkiei atzizkiak gehitzerakoan sortu ohi diren disimilazioei dagokienez, *garean* eta *direala* ageri dira Garibairen esaera sortan, eta *direan* eta *sirean* XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan. Eibarko kopletan ere *direan* dago, baina *diran*, dagoeneko, 1754ko udal aginduan. Antzuolako Amiletak disimilatu gabeak erabili zituen beti: *garala, zaran, dirala, guinala, ciranac*. Berdin Barrutiak ere: *zaran, zarala, diranac, dirala, ziran*. Lekukotasunok erakusten dutenez, *izan*-en adizkietako disimilazioa ahulagoa izan da Deba ibarrean Bizkai aldean baino, eta oso litekeena da, gainera, hizkera batzuetara sekula ere iritsi ez izana, esate baterako, Antzuolara.

joan eta *eroan*-en adizkiei atzizkiak gehitzean gertatu ohi diren disimilazioak dirrela eta, berriz, *noanean* daukagu Amiletaren ikasbidean, eta *doean* Barrutiaren teatroan. Gaur egun atzizkirik izan gabe ere gauzatzen da disimilazioa, baina horrelako adizkiak ez dira mendebal osokoak. Gutxi gorabehera, mendebaleko azpieuskalki bien araberakoak dira euren mugak: sortaldean —Deba ibarrean ere bai, beraz— erabiltzen dira, gehienbat, *doia / doie, daroia / daroie* tankerakoak, eta sartaldean, berriz, *doa* eta *daroa* disimilatu gabeak. Garibairen esaera zaharretan, dena dela, *doa* eta *daroa* ageri dira, eta *doa* eta *zuaz* idatzi zituen Barrutiak ere. Berriak dira, beraz, oraingo *doia* eta *daroia* gisakoak.

-a + a → *-ea* disimilazioa dela eta, azkenik, hiztunaren baitan ez da beti argia *-a* ala *-e* ote den hitz oina. Izan ere, *neskea* bezala *labea* esaten denez, *laba dela hitz oina uste da, *neska* den bezalaxe. Deba ibarreko izkribu zaharrei begiratuta, haxe da egoera. Garibairen esaeretan *bague* ‘gabe’, *donge* ‘gaiztoa’ eta *obe* ‘hobe’ dauzkagu, eta oso zabalduta dagoen *andra* da *-a* duen adibide bakarra (Milia Lasturkoaren kantuan ere bada aldaera hori). 1682ko Arrasateko ahapaldian ere *lore* daukagu. Hiru adibide ageri dira Amiletaren izkribuan, eta hiruretan dago *-e*:

bague, *curuce* ‘gurutze’ eta *obe*. Eibarko kopletan, ostera, *andra*, *baga* eta *obato* agertzen dira, eta *baga* eta *anra* ditugu XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan. Barrutiaren teatroan *agura*, *andra*, *baga* / *bage* eta *obe* dauzkagu. Badi-rudi, beraz, denboraren joan-etorrian zabaldu egin dela *-a* erabiltzeko joera. Dena dela, Deba ibarrean Bizkai barrualdean baino ahulagoa dirudi bilakaeraren indarra.

(2) Gaur egun erabatekoa da txistukari sail bien neutralizazioa mendebal osoan: $z \rightarrow s$ eta $ts \rightarrow tz$ bilakatu dira. Nahasketa, ostera, ez da oso antzinakoa. Lekuko zaharretan begiratuta jakin ditzakegu Deba ibarreko bilakaeraren zenbait zertzelada. Garibairen izkribuetan, oro har, zuzen bereizten dira. XVII. mendeko Amiletaren ikasbidean ez dut huts egiterik aurkitu, baina nahastea ia erabatekoa da garai beretsuko Eibarko kopletan: *goiseco*, *gausa*, *daquis* ‘dakiz [dakizki]’... Hiperzuzenketa adibideak ere badira, gainera: *zua* ‘sua’, *zuçedidu* ‘suzeditu [gertatu]’. 1754ko Eibarko udal aginduan ere begi bistakoa da nahasketa, eta afrikatuen adibideak ere badira: *aberaza* ‘aberatsa’, *deuze* ‘deutse [die]’.

XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan ere sarri nahasten dira *z* eta *s*. Aldiz, mende bereko Barrutiaren teatroan *t* aurreko salbuespenen bat edo beste gorabehera —*emaste*, *gaïsto*— zuzen bereizten dira.

2. Euskalki barruko aldeak

(1) Hiatotako bilakaerak dira gaur egun mendebal barruko azpieuskalki biak bereizteko ezaugarriarik esanguratsuenak. Sortaldeko azpieuskalkian gertatzen dira, gehienbat, $e \rightarrow i$ eta $o \rightarrow u$ disimilazioak eta *i* ondorengo epentesiak, hau da, *etxea* $\rightarrow$ *etxia* / *etxie*, *besoa* $\rightarrow$ *besua* / *besue* eta *mendia* $\rightarrow$ *mendixa* / *mendixe* / *mendixxe*. Esan dezadan aldez aurretik, hiru bilakaera horien eremuak ez direla guztiz berdinak, eta beste biena baino murriztagoa dela $o \rightarrow u$ disimilazioarena. Dena dela, hirurak dira arauzkoak Deba ibarrean.

Eskualde horretan izan duten kronologiari bagagozkio, berriz, XVIII. mende-koak dira $e \rightarrow i$ eta $o \rightarrow u$ bilakaeren lehenengo agerraldiak, Barrutiaren teatrokoak. Adibideak ez dira asko, gehienetan disimilatu gabeak agertzen direlako, baina gardenak dira daudenak: *causia* ‘kausea [kausa + a]’, *daquionian* ‘dakionean’, *obia* ‘hobeia’, *zorionian* ‘zorionean’..., alde batetik, eta *daguála* ‘dagoela’, *munducua* ‘mundukoa’, *xuatia* eta *xuango* ‘joatea / joango’, *zuaz* ‘zoaz’..., bestetik. Eibarko 1754ko udal aginduan erabat betetzen dira disimilazio biak.

Eibarko udal agindu horretan agertzen da lehen aldiz *i* ondorengo epentesia, <ch> grafemarekin adierazita. Epentesi hori ere erabatekoa da: *barricha* ‘berria’, *erricha* ‘herria’, *inbentaricho* ‘inbentario’, *ordinarichua* ‘ordinarioa’, *estaichala* ‘ez dagiala [dezala]’, *eztaquichanik* ‘ez dakienik’... Berezia da *guzti* hitza: *gustiac* / *gustichac*, *gustiena* / *gustichena* lehian ageri dira. Gaur egun ere berezia da hitz hori, eta ez da epentesirik ez Eibarren ez Deba ibarreko beste alderdi batzuetan.

Eibarko udal aginduan, era berean, *u* ondoren <b> sartzen da, eta epentesi hori ere erabatekoa da: *adelantauba* ‘adelantatua’, *atrebiduba* ‘atrebitua’, *escubetara* ‘eskuetara’, *onrauba* ‘hondratua’... Dena dela, epentesi horrek baditu aitzindari bi, biak XVIII. mende berekoak: *situben* ‘zituzten’ daukagu Arrasateko udal aginduan, eta *lastazacuba* Barrutiaren teatroan.

Ikusten denez, gaur egun hain nabarmenak eta esanguratsuak diren ezaugarri horiek oraindik orain hedatutakoak dira. Laugarren bilakaera, *u* ondorengo <b> epentesia, arrotza da gaur egun Deba ibarrean eta baita mendebal osoan ere.

(2) Asimilazio bustidura oso indartsua da Deba ibarrean. Aramaioko adibidea baizik ez aipatzearen (Ormaetxea 2002), arauzkoak dira $n \rightarrow \tilde{n}$, $l \rightarrow ll$, $t \rightarrow tt$, $ild \rightarrow illdd$, $ind \rightarrow i\tilde{n}dd$, $ilt \rightarrow illtt$, $int \rightarrow i\tilde{n}tt$ bilakaerak. Lekuko zaharrenak kontuan hartuta, ostera, $n \rightarrow \tilde{n}$ da bustidura bilakaera bakarra eta, gehienbat, /j ___ V/ ingurunean gauzatzen da, hau da, *j* bokalerdiaren eta beste bokal baten artean dagoeanean.

Garibairen izkribuetan *ceñatu* mailegua, eta *baño* 'baino', *gañean* 'gainean', *oñetaco* 'oinetako' dira adibide bakarrak. XVII. mende amaierako Amiletaren ikasbidean *señale* maileguan baizik ez da ageri. Euskal hitzetan ez da alerik, are *inoganic*, *baina*, *gainean* bezalakoetan. Egoera bera sumatzen da Eibarko kopletan: *señaladu* mailegua bustidurarekin, eta *gainean* bustidura gabe. 1754ko udal aginduan ere *baño* eta *seiña* / *seina* 'zeina' ageri dira, baina bustidura eza da nagusi: *inor*, *diputacino*, *gainian*... Hemen, dena dela, $l \rightarrow ll$ adibideak ere badira: *milla*, *deella* (eta *deila*) 'dabila'. Barrutiaren teatroan ere *j* bokalerdiaren ondoren gertatzen da: *baña*, *baño*, *gañeco*, *gaztaña*, *oraingano*, eta baita *ollo*, *milla* / *mila* ere horiekin batera. Esandakoaren arabera, badirudi bustidura berandu sartu eta hedatu dela.

(3) Bada mendebalean berezia den bustidura mota bat: *j* bokalerdiaren ondoren $z \rightarrow x$ eta $tz \rightarrow tx$ egin ohi dira. Deba ibarreko alderdi bat da salbuespena. Zehatzago esateko, Oñati, Bergara, Antzuola, Elgoibar, Mendaro, Mutriku eta Deba.

Garibairen esaera zaharretan aldaera bustiak ageri dira, espero bezala: *axe* 'haize', *bacoch* 'bakoitz', *elexa* (< *eleiza*) 'eliza', *gaxto* 'gaizto', *gox* 'goiz' (Urkizu 1989).¹ Antzuolako ikasbidean, ostera, bustigabeak dira adibide guztiak, espero bezala: *bacoiz*, *eliza*, *gaicetatic*, *ici* 'utzi', *naiz*, *noiz*. Baina espero genuenaren bestaldera, Barrutiak ere bustigabeak ditu: *naiz* eta *aiz*, *naizaco* eta *naizazu* (mend. *natxako*, *natxatzu*), *aize*, *bacoiz* (eta *bacoch*), *gaizto*, *goiz*, *ici* (eta *ichi*) 'utzi'.

Eibarko kopletan *gois*, eta berezia den *bacoch* agertzen dira (1754ko udal aginduan ere bada *bacoch*), eta *gaiz* erabili zuen jatorri ezezaguneko Iturbek.

3. Galdutako ezaugarriak

(1) Bokalki sudurkarien lekukotasuna da antzinako izkribuetan aurkitzen dugun gauzarik nabarmena, Esteban Garibaik adierazia. Sarri entzuten zirela, eta esanahi banako hitz bikoteak bereizteko balio zutela erantsi zuen: *mîa* 'mihia' vs *mina* 'oinazea', esate baterako. Hona hemen *mîhi* hitza zela-eta esan zuena: "Aquella dición *mîa* se ha de pronunciar algo con las narizes, supliendo la *n* de la tilde con ellas, cosa muy usada en esta lengua en muchas diciones, porque si se escribiese con la *n*, diría *mina*, que significa 'dolor' y 'amargura' (Urkizu 1989: 49-50). Antzeko iruzkina egin zuen *arrain* hitza zela eta: "*Arraya* se ha de pronunciar con las narizes

¹ Garibairen esaera zaharren bilduma bien artean badira aldeak. Oraingo honetan, esate baterako, honako hauek ageri dira beste bilduman: *ayce*, *eliça*, *goiz*. Jakina, aldaera bustiak dira Arrasateko jokabidearekin bat datozenak.

sonando la *n* de la tilde” (54. or). Baita *sehi* hitzaren harira ere: “*seya*, sonando la *n* de la tilde con las narizes, cosa muy usada en esta lengua, significa *niño*” (57. or). Ohar horietaz gainera, idatziz ere *ardaô*, *ygûny* ‘higuin’ ageri dira Garibairen esatera sortan, sudurkariaren ikurra dutela.

Bada garai horretako beste lekukotasun bat, mendebalekoa hori ere, baina Arrasateetik urrunekoa: Arratia ibarreko Dima herrikoa. Hauxe esan zuen Pedro Mada-riagak, bertako semeak, *Honra de Escrivanos* (1565) izeneko liburuan: “La *n* alguna vez se pronuncia escondida en las narizes, como en *oracio*, *ardaao*, y para denotar aquella *n*, se deve sobreponer una cifra desta manera a modo de nariz” (in Urkijo 1919: 533).

Lekukotasun horien arabera, gaur egun arte Zuberoan —eta aspaldi ez dela Erronkarin— irauin duten bokal sudurkariak antzina Euskal Herri osoan zirela ematen du. Dena dela, Kapanaga mañariarrak izan ezik, gainerako idazleek ez dituzte idatzian adierazi, ez euren gaineko inolako oharrik egin, eta ezin zehatz-mehatz jakin zer zabalera eta zer iraupen izan duten Zuberoa eta Erronkaritik kanpora.

(2) Bokal geminatuak ere badira gure lanabesetan. Amiletaren ikasbidea da horretan aberatsena. Erabatekoa dirudi *-a* batez amaitzen diren absolutibo pluralaren eta inesiboan: *obraac*, *penaac*, *prophetaac*, *verbaac*, *capaan*, *elizaan*, *escumaan* ‘eskuinean’, *gloriaan*, *jαιοzaan* ‘jaiotzan’, *santaan*, *sepulturaan*... Pluralaren adierazgarri ere badira. Horren lekuko dira *oneec* ‘hauek’, *orreec* ‘horiek’, *ereen* ‘euren’ erakusleak, eta *dabee* ‘dute’, *ebeen* ‘zuten’, *dauqueela* ‘daukatela’, *dacuseela* ‘dakusatela’ adizkien 3. pertsona pluralak. Pluralaren adierazgarri dirudite NOR-NORI saileko bokal bikoiztuek ere eta, dakidala, Amilera da bereizketa egin duen bakarra: *jaaco* ‘zaizkio’, *jaateen* ‘zitzaizkien’ (baina *jacuna* ‘zaiguna’, *jagoe* ‘zaie’ singularrean). Hasperenaren aztarna daukagu *leen* eta *zaar* hitzetan, baina *al* ere badator bokal bikoiztik gabe. Antzeko sistematikotasun eza daukagu aditz izenetan: *arceen* / *arcen* ‘hartzen’ eta *elcen* ‘heldzen’.

Garibairen izkribuetan ere arauzkoak dirudite bokal bikoitzek: *saraac* ‘sareak’, *azturaac* ‘azturak [ohiturak]’, *nolaango* ‘nolako’, *alaango* ‘halako’, *lataaguin* ‘letagin’, *çaar* ‘zahar’, *leen* ‘lehen’, *mii* ‘mihi’, *naar* ‘lahar’, *eguan* ‘ostegun’, *bariiku* ‘ostiral’, *domeeca* ‘igandea’ ageri dira. XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan ere *lasterreen*, *eureen*, *asenteetan* ‘asentatzen’, *arseeco* ‘hartzeko’ aurkitu ditut. Barrutiak, era berean, *berbooc*, *esnaa* *zaitetz*, *coplaazeco*, *leen* idatzi zituen. Aldiz, 1754ko Eibarko aginduan *deella* (eta *della*, *deila*) ‘dadila’ eta *beian* ‘behean’ aldaera disimilatua baizik ez dira ageri. Bokal soila dago gainerakoetan: *esconsac* ‘ezkontzak’, *penan*, *onec* ‘hauek’, *astu* ‘ahaztu’, *haide* ‘ahaide’, *len* ‘lehen’...

Deba ibarra gordetzaila izan da oraingo honetan, nahiz eta, ikusi denez, aldeak diren leku batzuetatik besteetara. Oñati inguruetan batez ere, arauzkoak izan dira oraintsu arte, eta gaur egun ere entzun daitezke adinekoen jardunean (ikus Izagirre 1994).

(3) *edin-en adizkietan *e* (*a*) - *i* → *i* - *i* asimilazioa gertatu ohi zen antzina. Mendebalean ez ezik, Gipuzkoa aldean ere bazen behintzat. Baditu Garibaik horren adibideak: *jagui cidin* ‘jaiki zedin’, *idoro ez didila* ‘aurkitu ez dadila’. Amiletak ere bai: *eguin vidi* ‘egin bedi’. Baita XVIII. mendeko Barrutiak ere: *desterra vidi*, *alegra vidi*, *acorda didin* ‘gogora dadin’... 1754ko Eibarko udal aginduan *egon ditiala*, *izan ditiala* agertzen dira.

Izenaren morfologia

1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Erro berekoak dira mendebaleko erakusleak singularrean nahiz pluralean. Lekukorik zaharrenetarik hasita ikusten dugu hori; Amiletaren ikasbidean, adibidez: *oneec memoriaz xaquitea asco da?*; *lau obra orreec*. Beraz, *oneec* ‘hauek’ eta *orreec* ‘horiek’.

(2) *neuk*, *geuk*, *zeuk* tankerako izenordain indartuen aldeko aukera egin da mendebalean (vs *neronek* / *nihaurk* gainerako euskalkietan). Garibairen eseretan daukagu, dagoeneko, horren lekukotasuna: *Ausho Perucho urdeorri, eta neuc ies daguidan*.

(3) Erdal *-(c)ión* → *-(z)ino* egin da mendebalean, eta Deba ibarrari dagokionez, XVII. menderako badaukagu horren lekukotasuna: *ocasino*, *pasino*, *resurrecino*, *satisfacino*... darabiltza Amiletak, baina baita *comunio* eta *demonio* ere horiekin batera. Barrutiarengan ere *demonio* da salbuespena. Gaur egun ere *komunio* eta *demonio* esaten dira Deba ibarrean.

(4) *baten* mugagabea eta *batean* mugatu singularra bereizi ohi dira mendebalean. Mugagabearen adibide dira Barrutiak darabiltzan hauek: *acomoda zaitetz bazterren baten*; *portale baten jaioric dago Mesias prometidua*; *berba baten esan daguidan nolacoa dan mutila*; *cruce baten*...

Lekuko zaharragoetan ez dago mugagabea erabili ahal izateko testuingururik eta, jakina, *batean* agertzen da mugatua denean. Garibairen esaera batekoa da ondorengoa: *Jaun done Laurenti, escu batean euria, bestean ilinti*. Antzekoa da Artazubiagaren kantukoa: *artuco dot escu batean guecia, bestean çuci yraxegua*. Baita Amiletarena ere: *guiçon bateq ezpatea escu batean arceen dau, eta maguinea bestean*.

Mugatu vs mugagabe oposizioa deklinabide guztian nabari da, ez bakarrik inesi-boan, eta Amiletak, esate baterako, aipatu berri den *gizon bateq* mugagabearekin batera, mugatua erabili zuen beste honetan: *bataq eguinico obra onetan bestea parte dirala*.

(5) Mendebalean —baina hau ez da mendebaleko bereizgarria— arauzkoa da generoa bereiztea erdaratik mailegatutako adjektiboetan: *altoa* vs *altea*. Halaxe da izkribu zaharretan ere; Amiletarenean, adibidez: *eliza ama santeac*; *zan [Maria Virginea] Aita Eternoaren escogidea*; *Maria sanctisimea*.

2. Euskalki barruko aldeak

(1) Soziatiboko *-gaz* / *-kaz* morfema da mendebaleko ezaugarriarik esanguratsuenetakoa, baina ez da erabatekoa: sortaldean *-kin* dago gehienbat pluralean, eta singularrean ere bai askotan. Horixe zen, esate baterako, Antzuolako egoera XVII. mendean. Amiletaren ikasbidean erabatekoa da *-kin* pluralean: *munduco gaucequin, aren mandamentuequin, vere pasino santuco merecimentuequin*... Singularrean, oster, *-gaz* nahiz *-kin* erabili zituen, biak neurri beretsuan: *cegaz*, *Jaungoicoagaz*, *odol precio-soagaz* bezala, *Aita omnipotentearquin*, *Espiritu Santuarequin*, *aren gorpuzarequin*.

Irureren poesian adibide bi daude, biak dira singularrekoak, eta bietan dago *-gaz*: *agaz* ‘harekin’ eta *esperançagaz*. Iturberen hiru adibideak ere singularrekoak dira, eta bitan dago *-gaz* (*Mellorcagaz*, *zugaz*) eta baten *-kin* (*orrequin*). XVIII. mendeko Barrutiak ere *-gaz* eta *-kin* erabili zituen singularrean, baina *-kin* sarriago.

(2) Hurbiltze adlatiboko *-rantza / -rutz* atzizkia da mendebaleko beste ezaugarrietako bat, baina honetan ere ez dago batasunik: sartaldekoa da *-rantza* eta sortaldekoa *-rutz*. Jakina, bigarrenaren adibideak dauzkagu Barrutiaren teatroan (*beste alderuz*) eta Eibarko udal aginduan (*osteruncian* ‘osterantzean [bestela]’).

(3) Deba ibar gehiengan *-endako* da gaur egun destinatiboan sarrien erabiltzen den morfema. Amiletaren ikasbidean ere ageri da, baina *-entzat* morfemarekin batera: *guretaco* eta *ereendaco* ‘eurendako’, alde batetik, eta *cerenzat*, *guztioenzat*, beste-tik.

Barrutiaren teatroan, ostera, *-entzat* da nagusi: *guizonarenzat*, *zeruarenzat*, *berenzat*, *zuenzat*, *gurezat*. Behin agertzen da *-endako*: *Xaun orrendaco*. Beste honetan, berriz, biak daudela ematen du: *guretacozat*.

(4) Aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean, eta helburua edo norabidea adierazten dutenean, inesiboan jarri ohi dira mendebalean. Joera hori ez da erabatekoa Deba ibarrean, eta iparraldeko hizkeretan adlatiboa erabiltzen da gainerako euskalkietan bezala. Amileta da horren adibidea: *cer eguitera jaisi zan Christo infernuetara?*; *ceruetatic cein etorrico da gu juzgacera?* Adlatiboa dago 1754ko Eibarko udal aginduan ere: *datozanian Juezac campoetatic inor arcera (...) o pezquiza eguitera*.

Leintzen eta Aramaion, ostera, inesiboa erabiltzen da, mendebalean bezala, baina ez da hori Barrutiaren teatroan ikusten duguna, gehienbat adlatiboa erabili zuen eta: *goazen Maria*, *goazen Belenera*, *Zesari tributua an pagazera*; *zertara xaquin gura guenduque zatozen gure artera*; *bera adorazera zeruti xasi gara*; *visitazera datoz dromedario gañean*; *zerureaniq dator gure artera erratuay bidea eracustera*; *emaytera dator mila barri on*. Dena dela, inesiboa ere ez zuen arrotza: *desiertura xuango naiz ni eguiten penitenzia*. Arrasateko udal aginduan ere inesiboa dago, espero bezala: *au adietan da biursen direanaquin asenteetan euren plazac* (beraz, *asenteetan bihurtu vs asentatzera bihurtu*).

Hiru adibide daude Martin Iturberen poesian, eta hiruretan dago inesiboa: *ea*, *principe jauna*, *goaçen açiçen*, *goaçen Ierusalena galdua irabazten*; *goaçen Mairu errira Mairuen zatiçen*.

(5) Moduzko adberbioei *-n* erantsi ohi zaie mendebalean, baina oraingo honetan ere araua ez da betetzen Deba ibar osoan. Amiletaren ikasbidean behin ere ez da ageri: *nola*, *ala*, *orrela* idatzi zituen. Barrutiak berak ere *nola*, *onela*, *orrela*, *ala* erabili zituen, eta *nola*, *ala* ageri dira, era berean, Arrasateko udal aginduan. Garibaik bildutako kantuetan ere *ala* (Milia) eta *verala* (Artazubiaga) ditugu, baina *nolaango* ‘nolako’ eta *alaango* ‘halako’ (baita *nola* ere) haren esaeren artean.

Eibarko kopletan daukagu nolabaiteko ezustekoa: gaur egun Bizkaiko zenbait hizkeretan erabiltzen den, baina Eibarren eta Deba ibarreko gainerako herrietan arrotza den *alanic* agertzen da. Dena dela, “koplak” dira, eta silaba kopuru egokia lortu beharrak izan dezake zerikusia. 1754ko udal aginduan *-n* gabeko *ala* eta *onela* ageri dira.

(6) Landuchioren hiztegiko euskara mendebaletik bereizi eta euskalki beregaintzat hartzeko arrazoitzat *ark* eta *artan* erakusleak aipatu zituen Mitxelenak (1958 [1998]: 39), hau da, *-rk-* eta *-rt-* kontsonante multzoak zituztenak (vs mend. *ak / arek*, *atan / aretan*). Deba ibarrean, era berean, *egun artan* daukagu Amiletaren ikasbidean, eta gaur egun ere ohikoak dira *artatik*, *artara*, *artako* gisakoak eskualde horretan.

3. Galdutako ezaugarriak

(1) Gaur egun batez ere ekialdeko ertzean da indartsua hitzak mugagabeen erabiltzeko joera: Zuberoan, Erronkarin eta Zaraitzun, gehienbat. Beste alderdi bartzuetan —Deba ibarra tartean— mugatzailea eransteke ohitura nagusitu da, baina Garibairen esaera zaharretan, esate baterako, honako hauek ageri dira: *vichioc eder, verori ez // içenoc andi, içanoc chipi // yçoc ederr, gueioc eç* ‘hitzok eder, gaiok ez’.

(2) Mendebaleko euskara zaharraren bereizgarria izan da ablatiboko *-rean* atzizkia. XVII. mendeko Amileta antzuolarrak ez dauka, dagoeneko, horren alerik, baina garai beretsuko Eibarko kopletan bada: *Aldasetican Vicarioa ta Macharirean Ugarte* azaltzen dira bertso berean, *-tikan* eta *-rean* biak batera.

XVIII. mendean ere bizirik dago Barrutiaren hizkeran: *secula ynoc eztau ecusi one-reango conturic; viozerean emon vequioz* ‘bihotzetik eman bekizkio’, *bularchorean isegui* ‘bulartxotik eseki’. Dena dela, Barrutiak sarriago erabili zuen *-reanik* pleonastikoa eta, beraz, berriagoa dena: *cerureaniq dacart embajadea; zerureaniq dator gure artera; mundureanic apartadu; amorioac yrizi zaituz zerureaniq lurrera*.

(3) Prosekutiboko *-ti* aldaera zaharra ageri da Garibairen esaeretan: *Erregueri vere aceti pusesa emon doa*. Beraz, *aceti* ‘atzetik’. Ablatiboan XVIII. mendean bertan ere singularrean *-ti* eta pluralean *-etati* aldaerak erabili zituen Barrutiak: *nundi, zeruti, es-cuetati...* eta are *orric* ‘hortik’. Dena dela, *-tik* berriaren aztarna ere bada: *esetiç* ‘etxetik’. Motibatiboan ere *-ga(i)ti* erabili zuen gehienbat, baina *-gaitic* ere bai inoiz: *esana-gaitic, jaiogaitic*. Antzeko egoera azaltzen zaigu Arrasateko udal aginduan: *-ti* eta *-etati* ablatiboan (behin *batetiç*), eta *-gaitik* motibatiboko adibide bakarrean. Esan dezadan honen harira, motibatiboko *-gaitik* aldaera ablatiboko *-tik* baino lehenago hedatu zela. Milia Lasturkoaren kantuan ere *apucaduagatic* ‘gertatuagatik’ ageri da.

XVII. mendeko Antzuolako ikasbidean, ostera, *-tik* berria da nagusi: *vioz osotic, curucetic, oetic jagui, eceberecetic* ‘ezer ere ezetik’, *ileen artetic, nundic...* Behin, hala ere, *certaric formadu eban gorpuza?* azaltzen da. Pluralean, era berean, *-etatic* aldaera erabili zuen: *apartaceco ocasinoetatic, gueure esaietatic, pensamentu gaicetatic...* Motibatiboan ere, azkenik, *-gaitik* erabili zuen gehienetan: *mercimentuegatic, erioceagatic, sepultureagatic...* Baina *-gati* zaharra ere ezaguna zuen: *salvaduacegati* idatzi zuen behin, eta *cegati* nahiz *cegatic* sarri.

Garai beretsuko Eibarko kopletan hiru adibide daude, eta denetarik ageri da: ablatiboan *-ti* zaharra (*gustiti*) eta mendebalean arrotza den *-tikan* (*Aldasetican*), eta motibatiboan *-gaitik* (*zeloegaitic*). 1754ko udal aginduan aldaera berriak nagusi dira erabat: *-tik* eta *-etatic* ablatiboan, eta *-gaitik* motibatiboan.

XVII. mendeko Martin Iturbek, azkenik, *-gati* eta *-gatic* erabili zituen motibatiboan, eta *-tik* ablatiboko adibide bakarrean: *orregati, zugati | zugatiç, azpico aldetiç*.

Garbi dago Debabarrena izan dela berritzaile eta Debagoiena gordetzaile. Gaur egun ere Aramaioko helduen eta adinekoen jardunean bizirik dira ablatiboko *-ti* eta motibatiboko *-gati* aldaerak (Ormaetxea 2002).

(4) Gaur egun Ipar Euskal Herrian eta Nafarroako ekialdean erabiltzen da *-ganik* aldaera bizidunen ablatiboan, baina Euskal Herri osokoa zen antzina. Amiletaren ikasbidean, esate baterako, erabatekoa da: *aganic* ‘harengandik’, *noganic* ‘norengandik’, *inoganic* ‘inorengandik’, *Maria Virgineaganic...* Horixe berori agertzen da XVIII. mendean Barrutiaren teatroan —*gainik* itxurapean sarri— eta Eibarko udal aginduan.

(5) Gaur egun, era berean, Ipar Euskal Herrian eta euskara nafarrean barrena erabiltzen dira *-kotz* (*ordukotz*), *-tekotz* (*ikustekotz*), *-lakotz* (*egin zuelakotz*) aldaiak. Ereku zabalagokoak ziren horiek ere antzina. Barrutiaren teatroan *guretacoizat jaio da Jesus* ageri da, eta *elecinuetaracoz* mende bereko Eibarko udal aginduan.

(6) Gaur egun *-an* da genitibo singularreko morfema Deba ibarrean. Milia Lasturkoaren kantuan, ostera, *-aen* agertzen da: *andra erdiaen çauria; gilça porra andiaen jabe*. Garibairen eseretan ere *gureaen* daukagu. Amiletak, berriz, *-aren* erabili zuen: *Jaungoicoaren, Espiritu Santuaren, eternoaren, jaunaren...* Irureren adibide bakarrean (*aren*) eta Eibarko kopletoak bietan ere (*vicarioaren, bolsearen*) *-aren* agertzen da, eta aldaera horixe daukagu Barrutiaren teatroan eta 1754ko Eibarko udal aginduan. Hemen, dena dela, *-an* berria ere bada: *Jangoicuan bildur бага; gueure Ama Provinciakuan fueruac*.

(7) Genitiboa erabiltzen da gaur egun Ipar Euskal Herrian eta Nafarroako ekialdean aditz izenaren osagarria denean: *lagunaren ikustera joan naiz* (beraz, *lagunaren vs laguna*). Badirudi antzina Euskal Herriko gainerako alderdietan ere ez zela erabat arrotza. Erabili ditudan lanabesetan Martin Iturberen poesian aurkitu dut adibidea: *goaçen Mairu errira MairuEN zatiçen*. Dena dela, ez da mendebaleko lekuko bakarra. Arrasate erre zeneko kantuan (Mitzelena 1964: 83) *bergarroc asi dira trajio baten asmaçean* ageri da, eta Ibon Sarasola (1983: 122-23) ohartu zenez, Kapanaga mañariarrak ere ezaguna zuen. Adibide gehiago bildu ditu Lakarrak (1997: 191-92) harrezkero, eta horietako bat —niretako gardena ez dena— Barrutiaren teatroan: *escatu zaquioz doa ascoren*.

(8) Euskal Herriko ekialdean erabiltzen da gaur egun genitiboa destinatibo baliorekin, baina adibide bat behintzat, Deba ibarreko lekuko zaharretan ere bada. Hauxe dio Amiletak: *neure becatuen erregucen deusudana leguez* (beraz, *becatuen = bekatuen alde*).

4. Beste zenbait ezaugarri

(1) Bada Barrutiaren teatroan genitiboa erabiltzeko era berezi bat: *labur da guizonaren adimentua adizeco JaunaREN ordenadua; guretacoizat jaio da Jesus, ascoren deseada*. Perpaus bi horietan ergatiboa erabiltzea da ohikoena, eta ergatiboa erabili zuen Barrutiak berak ere antzeko ingurune batean: *cumplidu bidi beti secula zeru altuag ordenadua*.

Dena dela, ez da Barrutiaren egitura berezia, eta ezta Deba ibarrera edo mendebalera mugatzen dena ere. Mitxelena (1964: 143), esate baterako, San Frantziskoren 3. ordenako formularen aurkitu zuen perpaus bitan: *ayta sanctu Nicolao laugarrenaren emona* eta *ayta santu Sist laugarrenaren aprobadua*. Isasti gipuzkoarraren Salbean ere aurkitu zuen beste bat (164-65): *Christoren prometituen*. Breñañako kantuan ikusi zuen Ibon Sarasolak (1983: 78) beste adibide bat: *nobleza guztiaren aniz estimatua*.

(2) Garibairen eseretan eta Barrutiaren teatroan ageri den *-ginen* atzizkia nabarmendu nahi dut: *noc vere gogoaz esaguinen* (*esaguinen* ‘etxeginen’) zioen Garibaik, eta *beti zaode, Jauna, favoreguinen* Barrutiak. Gaur egun ere bizirik dago Deba ibarrean ‘*gintzan*’ adiera daukan atzizki hori: *eskopetaganan, torlojuginan, zuloginan...* tankerako hitz ugarirekin erabiltzen da.

Aditzaren morfologia

1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Berez bilakaera fonetikoak badira ere, ezaugarri morfologikotzat jo izan dira *edun aditzaren erroko emaitzak. Mendebalean *-o-* eta *-au-* dira orainaldiko errook adizkien arabera, eta *-eu-* iraganaldikoa. Mendebalarekin bat datozen, gehienbat, Deba ibarreko lekukoak. Amiletak, esate baterako, *dot*, *dozu*, *dogu*, *dau*, *dabee* (< *dauee*) ‘dute’, *eban* (< *euán*) ‘zuen’, *eeben* (< *eueen*) ‘zuten’ erabili zituen.

Deba ibarreko lekukoetan, dena dela, *-e-* erro giputza ere agertzen da noiz-behinka. Garibairen esaera zaharren bildumetako batean *det* azaltzen da, nahiz eta mendebaleko ohiko adizkiak izan, oro har, nagusi. Irureren poesian *dot* agertzen da birritan, eta *det* behin. Barrutiaren teatroan ere bada *dezu*, eta jatorri ezezaguneko Martin Iturbek, azkenik, *det* erabili zuen bere poesiako adibide bakarrean.

(2) NOR-NORI-NORK saileko *eutsi* erroa da mendebaleko bereizgarriarik esanguratsuenetakoa. Lekukorik zaharrenetarik hasita ageri da. Adibide ugari dago, esate baterako, Amiletaren ikasbidean: *ofrecicen deusut* ‘dizut’, *esan deustazu* ‘didazu’, *esan deuscu* ‘digu’, *ici ceuscun* ‘utzi zenigun’...

Nabarmentzekoa da Milia Lasturkoaren kantuan gertatzen dena: *eutsi* eta *i biak ageri dira. Lehena da ugariena, baina datiboa ‘hari’ denean, biak dira aukeran: *eguin deuscu* ‘digu’, *eguin deust* ‘dit’, alde batetik, eta *artu deusat* eta *edegui dio*, bestetik. Gauza berbera daukagu Martin Iturberen poesian: *eguin deusa* eta *eman dio*. Adibide bakarra dago Irureren poesian, ‘hari’ da datiboa, eta *i erroa: *ecarri digo*.

Amiletaren ikasbidean, berriz, gaur egun ere Antzuolan, Bergaran eta Oñatin dagoen ezaugarri bat ageri da: datiboa 3. pertsona denean, NOR-NORI eta NOR-NORI-NORK sailetako adizkiak gurutzatzen dira. Hauxe da Amiletak dakarrena: *vere gracion ilten diranai emoten jaguen gloria* (beraz, *jague* ‘die / diete / diote’).

(3) NOR-NORI saileko adizkietan bilakaera fonetiko berezia izan da mendebalean: *j- / y- / d- / dx-* tankerako ahoskerak hedatu dira hizkeren arabera (orok. *z-*). Deba ibar gehienean *j-* bilakatu da, eta Milia Lasturkoaren kantuan daukagu, dagoeneko, adibidea: *onrra andi asco cumplidu jacan* (beraz, *jacan* ‘zitzaion’). Amiletaren ikasbidean ere badira horrelako adizkiak: *aplicacen jaaco* ‘zaizkio’, *valiacen jacuna* ‘zaiguna’... Antzekoak erabili zituen Barrutiak eta, gainera, ezezko adizkietan mendebalean gertatu den bilakaera bereziaren berri daukagu haren izkribuan: *ez + j- → etx-* (orok. *etz-*). Horren adibide dira *echat* ‘ez zait’, *echazu* ‘ez zaizu’, *echacu* ‘ez zaigu’.

Mendebalean —baina hau ez da bertako bereizgarria— NOR-NORI saileko aditzen iraganaldia osatzeko ‘oraina + N’ bidez egin izan da, *zit-* erantsi gabe. Arestian aipatutako Milia Lasturkoaren kantuko adibidean daukagu lekukotasuna: *cumplidu jacan* ‘zitzaion’.

(4) NOR-NORI saileko adizkietan bezala, *edun-en hitanokoetan ere *j- / y- / dx-* ahoskerak daukagu mendebalean (orok. *d-*) eta, oraingo honetan ere, *j-* egin da Deba ibar gehienean. Garibairen gramatika oharretan daukagu lekukotasuna (Ur-kizu 1989: 57): *joaat / jonat* ‘diat / dinat’. Barrutiarenak dira <x> grafema duten beste hauek: *ardan truque saldu xoc*; *beste alderuz izulico xoc aisiac* (*xok* ‘dik’). Adizki horiek *ez* partikularekin batzean, berriz, *ez + j- → etx-* izan ohi da emaitza, NOR-NORI saileko adizkietan bezala. Barrutiarenak berarenak dira adibideak: *casi buruan yleriq echoc*; *echoc osoric ediroco*.

Bilakaera berbera izan da NOR-NORI-NORK saileko eta trinkoen iraganaldiko hitanoko adizkietan: mend. *j*- tankerakoak vs orok. *z*-. Barrutiaren teatroan dauzkagu horren adibideak: *ac ari sarri emon oi jeusac apa gozo dulzea (jeusac 'ziok');* *orain xaucat neure aldi (xaucat 'zaukat')*.

(5) Iraganaldiko adizkietan, 3. pertsonetako absolutibo argumentuaren morfema $\emptyset$ - izan ohi da mendebalean, eta gisa horretakoak dauzkagu Amiletaren ikasbidean: *eban* 'zuen', *ebeen* 'zuten', *euscun* 'zigun', *eoden* 'zeuden', *eucan* 'zeukan'. Jakina, adizki jakin batzuek *z*- dute beti: *izan*-enak (*zan*, *ciran*), *edun-en objektu pluralekoak (*cituan* 'zituen', *cituen* 'zituzten') eta *edin-enak (*citeala* 'zitezela').

Amiletaren izkribuan bezala dira gauzak Barrutiaren teatroan: *eban*, *eben*, *eguiian* 'egin zezan', *egoan* 'zegoen', *euzan* 'eutsan [zion]', alde batetik, eta *zan*, *ziran*, *zituen* 'zituzten', bestetik.

Gaur egun *z*- ari da nagusitzen Deba ibarrean, baina agerian dago bere berritasuna. Martin Iturbek, dena dela, *çeban* 'zuen' idatzi zuen XVII. mendean.

(6) Mendebaleko ezaugarritzat jo da partizipioetako *-gi*, nahiz eta horren aztarnak Euskal Herriko beste bazter hizkera batzuetan ere badiren, lehen orain baino gehiago. Deba ibarreko izkriburik zaharrenetan hasita daukagu euren lekukotasuna: *ebagui* 'ebaki' (Bar), *edegui* 'edeki [kendu]' (Gar), *edugui* 'eduki' (Amil, Bar),² *iraxegui* 'irazeki [piztu]' (Artazubiaga), *iregui* 'ireki' (Bar), *isegui* 'eseki' (Bar), *jagui* 'jaiki' (Gar, Amil, Bar). Garibaik, gainera, gaur egun Leintz-Aramaio aldean bizirik dirauen *egogui* 'egoki' ere badakar.

(7) Mendebalean erdal *-ado* partizipioak *-adu* eta erdal *-ido* → *-idu* egin dira lekukorik zaharrenetarik hasita. Milia Lasturkoaren kantukoak dira *apucadu* 'geratu' eta *cumplidu*. Ugari dira Amiletaren ikasbidean: *crucificadu*, *forzadu*, *juntadu*, *obligadu*, *visitadu*..., eta *concedidu*, *concevidu*, *padecidu*... Jatorriz euskal aditzak edo maillegu zaharrak badira, *-atu* eta *-itu* bere horretan gorde dira mendebalean: *escatu*, *gueratu* eta *aditu* dakartza, esate baterako, Amiletak.

1754ko Eibarko udal aginduan agertzen da lehenengoz gaur egun erabat nagusi den *-au* aldaera: *acabau* 'akabatu', *pagau* 'pagatu'...

(8) Mendebalean *edun laguntzaile zereginetara ia erabat baztertu eta *eduki* nagusitu da. Milia Lasturkoaren kantuan bada, dagoeneko, horren lekukotasuna: *bere idea dauco* 'bere kidea dauka', *eç dauco Peru Garciac bearrik* 'ez dauka Peru Garziak errurik'. Amiletarenak dira ondorengoak: *daucat proposito firmea*; *cerren gauza guztia bere escuan dauzcan*; *bere escuan eucan nun nai gu salvacea*; *gloria igoala dauqueela (dauquee 'daukate')*...

Aldakuntza erabatekoa ez zela erakusten duten adibideak ere badira, jakina. Garibairena da ondorengoa: *asco badoc*, *asco bearco doc*. Amiletarena da beste hau: *Jaungoicoaq gorpuciq eztau*. Barrutiarenak dira ondorengoak: *casi buruan yleriq echoc (echoc 'ez dik')*; *afari onec eroan deust esean neban guztia (neban 'nuen')*.

(9) *igo* eta *irten* aditzak iragankorrek dira mendebalean. Amiletaren ikasbidean daukagu *igo*-ren lekukotasuna: *igo beeban ceruetara?* 'igo (ba)zuen zeruetara?' Barrutiarena da, berriz, *irten*-en ondorengoa: *ecusi dozu urtezen daben?*

² Garibairen esaera bildumen arabera, *eugui* eta *euqui* agertzen dira, eta gaur egun nagusi den *euqui* dago 1754ko Eibarko udal aginduan.

2. Euskalki barruko aldeak

(1) Mendebaleko euskalkiaren berrikuntzarik esanguratsuenen artean aditzetako *-z* pluralgilea aipatuko nuke. Deba ibar gehiengan, ostera, ez da hain erabatekoa. Amiletaren ikasbidean, esate baterako, *dauzca* eta *dauzcagu* ditugu (vs mend. *daukaz*, *daukaguz*). Mitxelena (1958 [1998]: 42) Landuchioren hiztegiko euskara mendebalek banatu eta beregaina zela aldarrikatzeko aipatu zuen *daode* ere bada Amiletaren izkribuan (vs mend. *dagoz*), eta baita *geonden* eta *eoden* ere (vs mend. *gengozen*, *egozen*). Deba ibarreko izkribu zahar guztietan, bestalde, *-it-* da *edun-en adizkietako pluralgilea: *ditut*, *ditu*, *ditue* ‘dituzte’, *cituan* ‘zituen’, *cituen* ‘zituzten’ dakartza, esate baterako, Amiletak. Eibarko kopletan daukagu Deba ibarreko lehenengo pleonasmoadibidea: *ditus* (eta *ditu*) ageri da.

Indartsu dago *-z* Barrutiaren teatroan: *xataz* ‘zaizkit’, *dacaz* ‘dakartza’, *bequioz* ‘bekizkio’, *demaguzan* ‘emaizkiogun’, *ezazuz* ‘itzazu’ eta *zaituz* pleonastikoa ageri dira. Baina beste hauek ere baditugu horiekin batera: *daode*, *zaode*, *daiztan* ‘ditzadan’ eta *leizque* ‘ditzake / litzake’. Jatorri ezezaguneko Martin Iturbek *dacaz* ‘dakartza’ eta *daude* erabili zituen.

Bizkai aldeko egoerarekin bateratsu dator Eibarko 1754ko udal aginduak erakusten duena: *jacus* ‘zaizkigu’, *daucas* eta *dagoz* azaltzen dira, *-z* pluralgilearen indarraren lekuko.

(2) Jakina denez, aditz iragankorren 3. pertsona pluraleko *-te* morfema ez da mendebalera hedatu, baina horren ordezkoa ez da bat eta bera euskalkiaren eremuan barrena. Esate baterako, ‘dute’ adizkiaren ordezkioak *daude* tankerakoak dira sartaldean, eta *dabe* tankerakoak, berriz, sortaldean. Bigarren horren lekuko dira, esate baterako, Amiletak darabiltzanak: *dabee* ‘dute’, *ditue* ‘dituzte’, *ebeen* ‘zuten’, *cituen* ‘zituzten’, *dauqueela* ‘daukatela’, *dacuseela* ‘dakusatela’, *daguiela* ‘dezatela’...

(3) Aditz izenak egiteko aukera zabalda izan ohi da mendebalean, baina aldeak daude leku batzuetatik besteetara. Deba ibarreko iparraldean *-ten* eta *-tzen* orokorrak dira ia erabat nagusi, eta horren adibidea da Amiletaren ikasbidea. Aditz izen berezi bakarrak *ilten* ‘hiltzen’ eta bokal geminatuko *arceen* ‘hartzten’ dira, baina bigarren hau dela eta, ohar bat egin behar da. Partizipioan *-tu* eta silaba bi dutenak aditz izena *-tzen* egitea gauza ezaguna da alderdi horretako hizkeretan (ikus, Oñatirako, Izagirre 1994), baina Amiletaren ikasbidean bokal bakarreko *arcen* eta *elcen* ere ageri dira. Lausotuta zegoen, nonbait, bokal bikoitzaren balioa.

Deba ibarreko iparraldeko jokabidearekin bat dator Irureren poesia: mendebalek aldentzen diren *atribuicen* eta *deseacen* dira bertako aditz izen adibide biak. Eredu berekoak dira Eibarko lekukoetako adibide gehienak. 1754ko udal aginduan *idacorten* ‘irakurtzen’, *ilten* ‘hiltzen’ eta *joten* ‘jotzen’ dira berezi bakarrak.

Debagoienak, ostera, mendebaleko aukera zabalarekin egiten du bat: *galçaygarri* (cf. *galdu* → *galzaiten* ‘galtzen’) eta *gaxtigaetan* ‘gazitgatzen’ ageri dira Garibairen esaera zaharretan, *apaynquetan* ‘apaintzen’ Milia Lasturkoaren kantuan, eta *aguinquetan* ‘agintzen’, *parcatuten* ‘barkatzen’, *asenteetan* ‘asentatzen’, *merezietan* ‘merezitzen’, *adietan* ‘aditzen’ eta *arseco* ‘hartzeko’, Arrasateko udal aginduan. Barrutiaren teatroan daukagu ezustekoa, *-ten* eta *-tzen* direlako harengan nagusi. Salbuespenak *xarten* ‘jartzen’, *emaiten* (eta *ematen*) eta *xaiten* ‘jotzen’ dira.

Debagoieneko aditz izenetan badira nabarmendu beharreko gertakari bi. Alde batetik, gaur egun bertako bereizgarria den, baina aspaldi Araba aldean ere bazen *-ketan* (*aginketan*, *apainketan*) eta, bestetik, gaur egun gehienbat Ipar Euskal Herrian gordetzen den *-iten*, baina antzina Euskal Herri osokoa zena (*emaiten*, *jaiten*).

(4) Objektu pluralarekin komunztadurarik ez egitea da Deba ibarreko zenbait hizkeraren bereizgarria. Gaur egun Bergara-Antzuola lerroan hasi eta Aramaio eta Leintz Gatzaga bitarteko guztian gertatzen da. Alderdi horretatik kanpo, Goierri gehienez ere bada, eta Araba aldean ere bazen antzina. Amiletarenak dira adibideak: *Christoq vide vi ici euscun gueure escuan* (*euscun* 'zigun'); *Jauna, ici ceuscuna ceure pasino santuco señaleac* (*ceuscuna* 'zeniguna')... NOR-NORI saileko adizkietan ere ez dago komunztadurik, baina gorago esan denez, pluralean bikoiztu egiten da bokala: *jaco* vs *jaaco* 'zaio / zaizkio'. Hona hemen adibidea: *amudiozco obraac dira Espiritu Santuari aplicacen jaaconac* (*jaaconac* 'zaionak'). Arauak baditu bere salbuespenak, eta *edun-en adizkiekin beti dago komunztadura: *cein sacramentuq parcacen ditu beca-tuac?* Amiletaren hizkeran, gainera, *eduki*-ren adizkietan ere gauzatzen da, gaur egun Antzuolan eta Bergaran gauzatzen den bezala: *dauzca* eta *dauzcagu* ageri dira.

Jakina, Barrutiaren teatroan ere badira horrelako adibideak: *abrasazen deust errai guztiac* (*deust* 'dit'); *ona nun ofrecicen deusut munduco bioz guztiaq* (*deusut* 'dizut'); *vear neusquio zancazanac ebagui* (*neusquio* 'nioke'). Baina komunztadura zuzen betetzen dutenak ere ugariak dira: *emon daiztan salto vi* (*daiztan* 'ditzadan'); *calchapotac* (sic, *calchapotac*) *emon leizque* (*leizque* 'ditzake / litzake'); *xaunari demaguzan graziac* (*demaguzan* 'emaizkiogun'); *biurrezazuz orain gueugana, Jesusa, zeure beguiac* (*ezazuz* 'itzazu'); *deseguindu beiz zeure arguiac* (*beiz* 'bitez'); *viozerean emon bequioz mila grazia veroni* (*bequioz* 'biezaizkio'); *barveru бага osatu xataz neure azur ausiac* (*xataz* 'zaizkit'). Gaur egun behintzat, adizki horiek arrotzak dira Leintz-Aramaio-Oñati aldean.

Arrasateko udal aginduan ere, azkenik, bada komunztadura ezaren adibidea: *eu-reen buruaq ecusi estaguien* (*daguien* 'dezaten').

(5) *-tzeke* / *-tzaka* 'gabe' aditz atzizkia dago Deba ibarreko erdigunean: Antzuola, Bergara, Elgeta, Soraluze eta Eibar daude gaur egun eremu barruan. Amiletaren izkribuan bada bere oihartzuna: *aren mandamentuequin aprobechazaca; pasinoaz valiaçaca; sein bateazacaac* 'haur bataiatu gabeak'.

3. Galdutako ezaugarriak

(1) *ezan eta *egin* erroak aukeran zeuden mendebalean antzina. Garibairen esatera bilduman badira bien adibideak: *ezan daukagu *jagui cidin naguia, erra ciçan uria* esaeran (*ciçan* 'zezan'), eta *egin*, berriz, *hora il daguien mendian guiçona idoro ez didila* dioen bestean (*daguien* 'dezaten').

XVII. menderako, nonbait, galduta zegoen Antzuolan, *egin* baizik ez zuelako Amiletak erabili: *aditu daigun* 'adi dezagun', *biaq gozadu daguiela* 'biek goza deza-tela', *concedidu eiguzu* 'kontzedi iezaguzu', *libradu naguian* 'libra nazan'. Behin baizik ez da *ezan ageri: *libra gaiçaçu*. Garbi dago, baina, esapide fosildua dela.

XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan zazpi bider agertzen da *egin* erroa eta behin ere ez *ezan. 1754ko Eibarko udal aginduan ere ez da *ezan-en aztarnarik. Aldiz, Barrutiaren teatroan *ezan-en adibide ugari dago: *paga dezeela danzea* (*dezee-*

la 'dezatela'), *viozoc garvi ezazuz* (ezazuz 'itzazu'), *adi ezazu gure negarra, aseguin arrezazu...* Nabarmenezkoa da, gainera, NOR-NORI-NORK saileko adizki bat ere *ezan erroduna dela, ez baita hori ohikoa: *veroni sal ezozu vioz guztia* (ezozu 'ie-zaziozu'). Dena dela, *egin* errodunak sarriago erabili zituen: *nigaz gura dozuna eguin eguizu, xo eguic, artu daigun...*

(2) *ezan eta *edin erroak Euskal Herri osoan erabiltzen ziren indikatiboan antzina. Bizkaiko zenbait alderditan oso berandu arte iraun dute, XIX. mendearen erdialdeko Juan Mateo Zabalaren (1848: 18, 56) lekukotasunak ere erakusten duenez. Deba ibarrean lehenago galdu zen, baina hango izkribu zaharretan ere bazen. Garibairen esera hauek dira adibide: *jagui cidin naguia, erra ciçan uria // arçaiac aserra çiteçen, gastac aguiri çiteçen.*

(3) *edin eta mendebaleko *egin* erroak alegiazko baldintzetan ere agertzen dira lekuko zaharretan. XVIII. mendeko Barrutiarenak dira ondorengoak: *xagui nendi al banegui; xagui banadi, isico deustat molsuarequin aoa; bardin* (sic, 'baldin') *ossa banadi, laster da ondo egingo deusat pagu erreala verari.*

(4) Aditz oina Euskal Herri osoan izan zen garai batean ezaguna. Garibairen esera honetan daukagu horren oihartzuna: *arçaiac aserra çiteçen, gastac aguiri çiteçen.* Ohar bedi *aserra*, alde batetik, eta *aguiri*, bestetik, dauzkagula esera berean. Badu horrek bere arazoia: aditz oina lehenago galdu zela partizipioa *-i* zenean, *-tu* zenean baino. Garibaik jasotako kantu eta esaeretan, hain zuzen, sekula ere ez da ageri *-tu* duen partizipiorik, aditz oina baizik.

XVII. mendeko Amiletaren hizkeran partizipioa da nagusi. Horixe agertzen da beti: *concedidu eiguzu, libradu naguian, sinistu daigula, amadu daigula, ecin salvadu gueindezquean...* Bakarra da salbuespena, gorago aipatu den esapide fosildu bera: *libra gaiçaçu.*

XVIII. mendeko Arrasate eta Eibarko udal aginduetan ere ez dago aditz oinik. Aldiz, Barrutiaren teatroan adibide ugari dago: *paga dezeela, acorda didin, osa banadi, desterra vidi, publica vidi, alista vitez, alegra vitez, apareja vequio, adi ezac, arrezazu, garvi ezazuz, biur ezazuz, acomoda zaitetz, quen zaitetz, sar zaytez, gal adi...*

(5) Euskararen bilakabidean berria da 'zuek', eta berriak, era berean, berari dagokion *-e / -te* morfemak. Deba ibarreko hizkerak gordetzaila izan dira ezaugarri honi dagokionez, Juan Mateo Zabala bera ere (1848: 57) ohartu zenez. Gaur egun bertan, hain zuzen, badira aldaera zahararen aztarnak. Aspaldiko izkribuei dagokienez, berriz, hona hemen Barrutiaren zenbait adibide: *zuenzat ostaturiq eztago emen, acomoda zaitetz bazterren baten* (zaitetz 'zaitetzte'); *pastoreac, ea varrura sar zaytez* (zaitetz 'zaitetzte'); *aseguin arrezazu, Belengo pastoreac* (ezazu 'ezazue')...

(6) Mendebaleko izkribu zaharretan *-e* agertzen da datiboa duten adizkien erroan, eta *-a* datiborik ez dutenetan. Halaxe da Amiletaren XVII. mendeko ikasbi-dean: *cumpliceco penitencia confesoreac iveni deguidana* (deguidana 'diezadana'), *jucioa etorri dequionean* (dequionean 'dakionean'). Datiborik ez dagoen honetan, ostera, *-a* erabili zuen: *Jaungoicoagan sinistu daigula* (daigula 'dezagula'). Hurrengo mendeko Arrasateko udal aginduan ez dira bereizten batzuk eta besteak, eta *-a* agertzen da denetan, gaur egun bezala: *avisadu daguiola* 'abisa diezaiola'. Barrutiak, hala ere, ez zuen arrotza: *fiesta deguiogun infante oni.*

(7) Badirudi antzina 'partizipioa + RIK' zela Euskal Herri osoko egitura. Deba ibarrari dagokionez, horixe da ohikoena, XVIII. mendean bertan, Barrutiaren tea-

troan: *zeruac ala nairiq; Espiritu santuac queriza eguinic; zuc emonico sentenziorrec; ordenaduric dago; jaioric dago...* Dena dela, geroago nagusitu den -TA ere badago: *neure azurrac pedazaduta emeti jagui eci[n] non; ugazabari artuta nator ysiliq lucainquae; mila golpe artuta nago.* -TA berria da erabat nagusi 1754ko Eibarko udal aginduan.

(8) Oraintsu arte iraun du Zuberoan botibo moduak *ailedi jin!, aileza egin!* tankerakoetan. René Lafon (1944: I, 73) ohartu zenez, Garibairen esaera bilduman ere bada horrelako bat: *ederra vay liz, ona eç eyliz.* Dena dela, hauxe da, dakidala, mendebalean aurkitu den adibide bakarra, eta ezin, hortaz, erabateko ondoriorik atera.

(9) *eskatu* aditza iragangaitz gisara jokutzen da mendebaleko lekuko zaharretan, Euskal Herriko beste alderdi batzuetan bezala. Amiletaren izkribuan daukagu jokamolde horren adibidea: *cer escatuco gaiçacan Jaungoicoari (gaiçacan 'gatzaizkion')*. Baita Barrutiaren teatroan ere: *escatu zaquioz*.

(10) Gaur egun arrotzak diren adizki trinko zenbait ere ageri dira lekuko zaharretan. Garibaik *daguidan* 'egin dezadan', *daidi* 'egingo du', *darraïçu, engarren* 'ekarri hinduen' erabili zituen. Irureren poesian *indaçu* 'emaidazu' ageri da. Amiletak, berriz, *ikusi*-ren *dacuscu* eta *dacuseela* 'dakusatela', *jarraitu*-ren *baguerraingon*, eta bitxiagoak diren *etsi*-ren beste hauek erabili zituen: *arimea gorpuzari beusan?* (*beusan* 'baeutsan'); *guizonari ezpatea ta maguinea biac dausa (dausa 'dautsa')*; *ala arimea ta gorpuza bere Jaungoicoari eusan (eusan 'eutsan')*.

Barrutiaren teatroan ere badira gaur egun galduta dauden trinkoak: *egin*-enak (*deguiogun* 'egin diezaiozun'), *eman*-enak (*indazu* 'emaidazu', *iguzu* 'emaiguzu'), *demaguzan* 'emaizkiogun'), *etzan*-enak (*daza, gauza*), *eratzan*-enak (*daraza*) eta *ikusi*-enak (*dacust, dacusu, bacusgu*).

4. Beste zenbait gertakari

Deba ibarreko lekukoetan -a- da erroa *izan*-en orainaldi pluraleko adizkietan: *gara, zara*. Martin Iturberen poesiako *çera* da erro giputza daukan bakarra.

Morfosintaxia

1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Badirudi antzina perpaus kontzesiboetako *arren* zabalduago zegoela Euskal Herri osoan barrena, baina gaur egun mendebalean erabiltzen da gehienbat. Jakina, Deba ibarreko lekukorik zaharretan ere ageri da; Olasoren kantuan, esate bate-rako: *dardoac eguin arren vere aldia, Olaso da ene egoteco aulquia*.

(2) Kontzesiboetako *arren* horren oihartzunera beharbada, kausa eta helburuzko perpausetan -*terren* hedatu da mendebalean (-*terren* izkribu zaharretan). Amiletaren ikasbidean bada bere lekukotasuna: *icenac diferenciacerren esaten dogu*.

(3) Mendebalean eta Ipar Euskal Herrian gorde da *ala* hautakaria, Gipuzkoa eta Nafarroa gehiengan *edo* baizik erabiltzen ez delako. Amiletaren ikasbidekoa da adibidea: *zu ala zure aita dira nagusiago?*

(4) Mendebaleko euskaran eta bere ondoko Urolalde eta Goierriko hizkeretan erabiltzen da gaur egun perpaus osagarrietako -(e)na morfema, eta Amiletaren izkribuan ere bada bere lekukotasuna:

- *Siniscen bozu Espiritua Jaungoicoa dana?*
 — *Bai jauna, siniscen dot Trinidadeco irugarren personea dana Jaungoicoa.*

Barrutiarenak dira ondorengoak: *baquigu zeu zarana piadosoa; zeruco erreguea dana baquigu; baquizu gure vnozoc zeureac dirana.*

Badirudi morfema hori eremu zabalagoan zela antzina ezaguna. Hain zuzen, Juan Lazkanoren kantuan aurkitu zuen Mitxelenak (1964: 100) lehenengo lekukotasuna: *Frances osteac jaquingo du ura Ondarrabian zana.*

2. Euskalki barruko aldeak

(1) Gaur egun perpaus hautakariak osatzeko *nahiz* orokorraz gainera, bertako bereizgarria den *zein* ere erabiltzen da Bizkai aldean: *bata zein bestea*. Berria dirudi bigarren honek, bestea delako izkribu zaharretan agertzen dena. Gaur egungo Deba ibarreko jardunean ere ez da oso ezaguna, eta *nahiz* daukagu, era berean, Amiletaren ikasbidean: *Aitearen da curuce santuaren, naiz ceinacen da persignacen.*

(2) Beste zenbait bazter hizkeratan bezala —Erronkarin eta Zaraitzun, gehienbat—, mendebalean ere izan da moduzko perpausetan aditza mugatzeko joera. Gaur egun, dena dela, Bizkaiko sartaldean baizik ez da ezaguna, eta han ere, jakina, galbidean da. Garai bateko eremu zabalagoaren lekuko da Garibaik bildutako esaera: *garean, gareana leguez*. Beranduagoko Amiletak ere ezaguna zuen: *erregucen deusudana leguez*.

3. Beste zenbait ezaugarri

Arrotza da *bait-* aurrizkia Deba ibarreko gaur egungo jardunean, eta lekuko zaharretan ere ez da ohikoa. Behin, oster, *lastazacuba baininzan ala* idatzi zuen Barrutiak. 1754ko Eibarko udal aginduan sarri agertzen da, betiere *zeina baita* esapidetan; ondorengo honetan, esate baterako: *urtebarrico ylian, ceina baita urtarrilian*. Dena dela, ez du ematen herri horretako egitura jatorra. Horren ordez, hain zuzen, gaur egun ohikoa den ‘aditza + *eta*’ egitura agertzen da Amiletaren ikasbidean:

- *Ostia consagrada ausicen danean, Christoren gorpuz ausicen da?*
 — *Ez jauna, milagrosamente dago ta.*

Gaur egun mendebaleko eta erdialdeko euskalkietan indartsu dago egitura hori, eta euskara nafarrean ere barneratu da.

Sintaxia

1. Mendebaleko ezaugarriak

Mendebaleko ezaugarritzat jotzen da *bi* zenbatzailea izenaren eskuinetara jartzea, nahiz eta antzina Euskal Herriko beste alderdi batzuetan ere ezaguna izan (Zuazo 1988: 370-71). Eskuinean erabiltzen da, jakina, Deba ibarreko lekuko zaharretan: *vide vi* eta *modu vitan* idatzi zituen, esate baterako, Amiletak.

2. Galdutako ezaugarriak

Hego Euskal Herriko izkribu zaharretan behinik behin, ohikoa da ‘partzipioa + *ez* + laguntzailea’ hurrenkera. Garibairen hauetan daukagu adibidea: *valizco oleac*

burdiarik eguin eçtaroa; erregue vere oguiz ase eçtoa; mendiac mendia bear eçtau; gura ez joaat. XVII. mendeko Amiletak ere ezaguna zuen: *nola esaten eztoçu; ecer obradu ez ebeen.* Baita Eibarko koplak egileak ere: *falta estitu.* XVIII.eko Barrutiak erruz erabili zuen, baina errima arrazoiak ere kontuan eduki behar ditugu haren jardunean: *leen leguez egongo enaiz; lo eguiten iscuzu, goiza etorri echazu; bestelaco tratamenturiq merezizen eztozu; senar gaizac emaste ona esperadu ezpegui; nola confundizen ezta mundua...* Esan dezadan, honen harira, egitura horretakoa dela X. mendearen erdialdeko Donemiliagako glosetan agertzen den adibidea: *guc ajutu ez dugu* (Mitxelena 1964: 42).

3. Beste zenbait ezaugarri

(1) Gaur egun ia erabatekoa da erakusleak izenaren aurretik jartzeko joera mendebalean: *hau gizonau, hara etxera.* Dena dela, ez dirudi oso zaharra. Esku artean izan ditudan lanabesetan sekula ere ez dut aurkitu, eta gaur egungo Deba ibarreko hizkera batzuetara ere ez da hedatu. Amiletaren ikasbidekoak dira, esate baterako, ondorengoak: *cegatic eguiten doçu vequoquico curuce ori?; fedeco gauza oneec eguiac bira?...* Barrutiaren teatrokoa da hurrengoa: *niq ezin aditu dot misterioau.*

(2) Gaur egun *egin* indargarri erabiltzeak esanahi berezia ematen dio mendebaleko eta erdialdeko euskalkietako jardunari: *etorri da* vs *etorri egin da.* Berria dirudi horrek ere. Erabili ditudan lanabesetan ez da ageri. Hona hemen, esate baterako, Amiletaren izkributik hartutako adibidea:

- *Oneec memoriaz xaquitea asco da?*
- *Ez jauna, aditu bere bear dira.*

Gaur egungo jardunean *aditu ere egin behar dira* izan ohi da horren ordaina.

Lexikoa

1. Mendebaleko hitzak

a erakuslea ‘hura’ (Irure, Eibarko koplak), *atzamar* ‘hatza’ (Bar), *behar* ‘lan’ adierarekin (Amil, Bar), *berba* ‘hitz’ (Olaso, Amil, Bar), *buzkantza* ‘ardi odolkia’ (Bar), *giputz* ‘euskara giputza darabilena’ (Milia), *goru* ‘ardatza’ (Gar), *gura* ‘nahi’ (Gar, Bar, Eibarko udal agindua), *jausi* ‘erori’ (Milia, Iturbe, Bar), *osatu* ‘sendatu’ adierarekin (Bar), *otzara* ‘saskia’ (Gar), *ugazaba* ‘jabea, nagusia’ (Bar), *zeintzu(e)k* eta *nortzu(e)k* (Amil), *zertzuk* (Eibarko koplak), *zemai* ‘mehatxua’ (Bar). Garibaik, mendebalean gaur egun bezala, *hagin* erabili zuen ‘hortza’ adierazteko, eta gaur egun galtuta dagoen *lataagin* ‘hagina’ esateko.

Mendebaleko hilabete izen bereziak ere aipatu zituen Garibaik: *bagil* ‘ekaina’, *garagarri* ‘uztail’ adierarekin, *zemendi* ‘azaroa’. Baita asteko egunen izenak ere: *martitzen* ‘asteartea’, *eguzten* ‘asteazkena’, *eguun* —eta dagoeneko galtuta dagoen *eguzari*— ‘osteguna’, *bariiku* eta Debagoieneko *eguakotx* ‘ostirala’, *zapatu* ‘larunbata’ eta *domeeka* ‘igandea’. Eibarko kopletan *bariaku* eta *zapatu* agertzen dira.

Mendebaleko ohiko mugak gainditzen dituzte beste hauek: *abade* ‘apaiz’ adierarekin (Eibar eta Bergarako udal aginduak), *albo* ‘aldamen’ (Gar, Bar), *arran* ‘zintzarría’ (Bar), *bekoki* ‘kopeta’ (Amil), *berna* ‘zangoa’ (Gar, Bar), *bider* ‘aldiz’ (Bar), *eroan*

‘eraman’ (Gar, Milia, Amil, Bar), *e(u)rak* izenordaina ‘berak, beraiek’ (Amil, Eibarko koplak, Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar), *gabon* ‘eguberri’ adierarekin (Bar), *igerri* ‘nabaritu’ (Gar), *ira* ‘iratzea’ (Gar), *izara* ‘maindirea’ (Amil), *kuma* ‘sehaska’ (Bar), *legez* ‘bezala’ (Gar, Amil, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *okela* ‘haragia’ (Bar), *ostera* ‘berriro’ adierarekin (Eibarko koplak), *osteruntzean* ‘bestela’ (Eibarko udal agindua), *sarri* ‘maiz’ adierarekin (Bar).

2. Euskalki barruko aldeak

aditu (vs *ulertu*) (Amil, Bar, Bergarako udal agindua), *aitajaun / amandre* (vs *aitita / amama*) ‘aitona / amona’ (Milia), *baldin* (Irure, Amil, Bar, Eibarko udal agindua), *berandu* (vs *belu*) (Gar, Bar), *berehala* (Eibarko udal agindua), *esnatu* (vs *itzartu*) (Bar), *etsai* (vs *arerio*) (Iturbe, Amil), *ezkaratz* (vs *suete*) (Bar), *gaizki* (vs *txarto*) (Iturbe, Bar), *hura* erakuslea (vs *a*) (Amil, eta *ura / axe* Bar), *jarri* (vs *jesarri*) (Amil, Bar), *lan* (vs *behar*) (Gar), *Peru* pertsona izena (vs *Peria*) (Gar, Milia, Bar), *puska* ‘zattia’ (Bar).

Garibairen esaera zaharretan agertzen diren *artzai* eta *nola* Deba ibarreko zenbait hizkeratan baizik ez dira gaur egun (vs mend. *pastore*, *zelan*), baina mendebaleko gainerako izkribu zaharretan ere bada euren lekukotasuna. Amiletak, Arrasateko udal aginduak eta Barrutiak erabili zuten *nola*, eta *artzain / pastore* bikotea Barrutiak.

Garibaik egindako ñabardura bat ere nahi nuke gogora ekarri: “*lana* es propiamente ‘trabajo de manufactura’, como quien dize labor, porque al trabajo en general dizen *nequed*” (in Urkizu 1989: 50). Gaur egun ere *lana* esaten da Deba ibarreko herri askotan, eta *beharra* erdiguneko hizkeretan. Aldiz, zeharo arrotza da adiera horrekin *nekea* hitza.

3. Galdutako hitzak

abegi ‘aurpegi’ adierarekin (Bar), *abere* (gaur egun *ganadu*) (Bar), *abondo* ‘ugari’ (Bar), *adikatu* ‘gogaitu’ (Bar), *adinon* ‘egokia, orekatua’ (Gar, Bar), *abaide* ‘senidea’ (Arrasate, Eibar eta Bergarako udal aginduak), *alabaia* ‘ostera’ (Milia), *apukadu* ‘gertatu’ (Milia, eta *opukadu* Bar), *araisteko* ‘arestiko’ (Bar), *arean* ‘ezer’ (Bar, gaur egun Bizkaiko sartaldean), *arren* ‘otoi’ (Milia, Irure, Bar), *asko* ‘nahikoa’ adierarekin (Amil, Bar), *ate* ‘kanpo’ (Bar), *atsegin* (Bar), *aztura* ‘ohitura’ (Gar), *baizen* ‘baino’ adierarekin (Amil), *behar* ‘erru’ adierarekin (Milia), *bera* ‘bigun’ (hitz elkartuetan baizik ez gaur egun) (Gar), *donge* ‘gaiztoa’ (Gar), *edegi* ‘kendu’ adierarekin (Gar), *egun* ‘gaur’ adierarekin (Gar, Iturbe, Bar), *eli* ‘abere taldea’ (Milia), *emazte* (gaur egun *andra* beti) (Gar, Bar), *ene* ‘nire’ (Gar, Milia, Olaso, Bar), *errai* (Amil, Bar), *ez-pabere* ‘bestela’ (Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar, gaur egun Bizkaiko sartaldean), *gezi* (Artazubiaga), *gidal* ‘hanka’ (Bar), *gosaldu* (gaur egun *armozau*) (Gar), *herren* (Amil), *hobi* (Milia), *hordi* ‘mozkorra’ (Bar), *ide* ‘kide’ (hitz elkartuetan baizik ez gaur egun) (Gar, Milia), *idoro* ‘aurkitu’ (Gar, eta *ediro* Bar), *iraxegi* ‘piztu’ (Artazubiaga), *or* ‘txakurra’ (Gar), *sehi* ‘haurra’ (Gar, Amil, Bar), *urde* (gaur egun *txarri*, baina *basurde* hitz elkartua) (Gar), *zuzi* (Artazubiaga).

Bitxiak dira —eta, beharbada, okerrak— Garibairen izkribuetan ageri diren zenbait hilabete izen: *hil ulze* ‘abendua’, *urri* ‘martxo’ adierarekin (beste bilduman

eta gaur egun *marti*), *urtarril* ‘urri’ adierarekin eta *zezeil* ‘apiril’ adierarekin (gaur egun *zezeil* ‘otsaila’). Baita *egunene* ‘igande’ adierarekin ere.

Garibairen esaera zaharretan, bestalde, ohikotasuna adierazteko erabiltzen dira *joan* eta *eroan*. Euskal Herri osoan izan dira horren aztarnak (Azkue 1905-1906; s.v. *joan* eta Lafon 1944: II, 148 hh), baina mendebalean iraun du beranduen arte, Juan Mateo Zabalak (1848: 23-24) argiro esan zuenez. Mendebaleko eremu barruan, os-tera, Bizkaia izan zen gordetzailer, Araban eta Deba ibarrean lehenago galdu baitzen. Hona hemen Garibairen adibideak: *Erregue vere oguiz ase eçtoa // Erregueri vere aceti pusesa emon doa // valizco oleac burdiaric eguin eçtaroa*. Gainerako izkribuetan ez dut lekukotasunik aurkitu.

Martin Iturbek *bide* erabili zuen ‘nonbait’ adierarekin (*andia bide çera*), eta Bar-ruitiak *nola* ‘bezala’ esanahiarekin (*ollosa nola ysquin toquian*).

4. Euskara giputzaren eragina

emen ‘omen’ (vs *ei*) (Iturbe), *hitz* (vs *berba*) (Gar), *hots egin* (vs *deitu*) (Eibarko udal agindua), *ilargi* (vs *i(re)targi*) (Iturbe), *ilbeltz* (vs *urtarril*) (Gar), *zein* ‘nor’ adierarekin (Amil, baina ez da erabatekoa: *cein da Jaungoicoa?* eta, aldi berean, *noc esan deuscu?*).

Aldaera lexikoak

1. Mendebaleko aldaerak

ardao ‘ardo’ (Gar, Milia), *azkero* ‘ezkero’ (Amil, Bar), *azur* ‘hezur’ (Bar), *baltz* ‘beltz’ (Gar, Bar), *barri* ‘berri’ (Gar, Milia, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *emon* ‘eman’ (Gar, Amil, Eibarko udal agindua, Bar), *guzur* ‘gezur’ (Bar), *iruntsi* ‘irentsi’ (Bar), *itxi* ‘utzi’ (Bar, eta *itzi* Amil), *lelengo* ‘lehenengo’ (Eibarko udal agindua, baina *leenengo* Amil), *otzitu* ‘hoztu’ partizipioa (Eibarko koplak), *uri* ‘hiri’ (Gar, Iturbe, Bar), *urten* ‘irten’ (Bar), *zan* ‘zain’ (Bar). Nabarmentzekoa da *bere* ‘ere’ ageri dela Garibai, Amileta, Barrutia eta Eibarko koplak eta udal agirian; ez gaur egun esaten den *be* laburtua.

Mendebaleko euskalkiaren ohiko eremua gaintitzen dute ondorengoek: *agiri* ‘ageri’ (Gar), *altara* ‘aldare’ (Amil), *arrain* (vs *arrai*) (Bar), *artzain* (vs *artzai*) (Bar), *bardin* ‘berdin’ (Gar, Bar, Eibarko udal agindua), *denpora* ‘denbora’ (Bar, Eibarko udal agindua), *ete* ‘ote’ (Milia, Bar), *jente* ‘jende’ (Bar), *kuma* ‘sehaska’ (Bar), *narru* ‘larru’ (Gar, Bar), *parkatu* (Amil, Arrasateko udal agindua, Bar), *sur* ‘sudur’ (Gar), *zinar* ‘zilar’ (Gar).

2. Euskalki barruko aldeak

aingeru (Amil, baina *angeru* Bar), *baina* (Amil, baina *baya* Gar eta gaur egun Bizkaiko sartaldean), *bekatu* eta *bekatari* (Amil, Bar, baina *pekatu* Eibarko udal aginduan), *berriz* (vs *barriz*) (Amil), *biur* (vs *bior*) (Iturbe, Amil, Arrasateko udal agindua, Bar), *donge* (vs *deunga*) ‘gaiztoa’ (Gar), *erak* (vs *eurak*) (Amil), *eskuma* (vs *eskoe*) ‘eskuina’ (Amil), *gain* (vs *gan*) (Milia, Amil, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *gutxi* (eta *gitxi* Bar), *ibeni* (Amil, *ifini* Eibarko koplak eta udal agindua, eta

ibini / efini (Bar), *izen* (vs *uzen*) (Gar, Iturbe, Amil, Bar, Eibarko udal agindua), *jabe* (vs *jaube*) (Gar, Milia, Iturbe), *naar* 'lahar' (Gar), *nahiz* hautakaria (vs *naiz*) (Amil).

3. Galdutako aldaerak

anra 'andrea' (Arrasateko udal agindua), *bage / бага* (gaur egun *barik*) 'gabe' (Gar, Amil, Eibarko koplak, Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar), *barazkari* (gaur egun *bazkari*) (Gar), *eben* 'hemen' (Gar), *ekusi* 'ikusi' (Irure, Iturbe, Amil, Arrasate eta Bergarako udal aginduak, eta *ekusi / ikusi* Bar), *txipi* 'txiki' (Gar, Milia), *zerren* 'zeren' (Amil, Bar).

4. Euskara giputzaren eragina

ere (eta *bere* Bar), *farre* 'barre' (Iturbe), *gabe* hitz elkartuetan (*lotsagabe*, *paregabe*) (Gar, Irure, Bar), *gasta* (vs *gaztai*) (Gar), *gezur* (Gar), *guzi* 'guzti' (Irure), *igo* (vs *igon*) (Amil), *ile* (vs *ule*) (Bar). Garibairen esaera bildumetako batean *berri* eta *burria* ageri dira, baina *barri*, *burdia*, bestean.

5. Aldaera bereziak

arkutu (Amil, baina *aurkitu* Bar), *etxura* 'itxura' (Amil), *itxaden* 'itxaron' (Amil), *kurutze* 'gurutze' (Amil), *nun* 'non' (eta *nundik* Amil, Bar), *orapilo* 'korapilo' (Bar), *peliburu* 'peligru' (Bar), *urrin* 'urrun' (Bar), *zeinbat* (Bar, *zeinbat / zenbat* Amil).

ZENBAIT ONDORIO

Deba ibarreko lekukoak aztertuta, hona hemen gertakaririk esanguratsuenak.

1. Mendebaleko euskararen izaera berezia

Euskalkien artean mendebalekoa da nortasunik handienekoa, eta bertako bilakaera berezi asko XVI. menderako bazirela ikusi da. Ezaugarri horiek, gainera, mendebal osoan edo gehienez betetzen ziren, eta ondo nabarmendu beharreko gertakaria da hori, zabala zelako antzinako mendebaleko eremua: Bizkaia, Gipuzkoako Deba ibarra eta Arabako alderdi zabala hartzen zuena. Ezaugarri jakin horiek hain eremu zabalean izateak oso aspaldikoak direla esan nahi du ezinbestean; XVI. mendea baino askozaz lehenagokoak.

Hona hemen Deba ibarreko lanabesetan agertu diren mendebaleko bilakaera berezien zerrenda: $a + a \rightarrow ea$ disimilazioa (*arima + a \rightarrow arimea*), erro bereko erakusleak singularrean eta pluralean (*onek* 'honek / hauek'), *neuk* saileko izenordainen aldeko aukera, erdal $-(c)ión \rightarrow -(z)ino$ bilakaera (*satisfazino*), *edun-en erroko *-o-*, *-au-*, *-eu-* (*dot*, *dau*, *neban*), NOR-NORI-NORK saileko *eutsi* erroa (*deusku* 'digu'), NOR-NORI saileko adizkietako *j-* (*jako* 'zaio'), *edun-en adizkien hitanoko *j-* (*joat* 'diat'), trinkoen eta NOR-NORI-NORK saileko adizkien hitanoko *j-* (*jaukat* 'zaukat', *jeutsat* 'zioat'), iraganaldiko 3. pertsonetako $\emptyset$ - (*eban* 'zuen'), *-z* aditz pluralgilearen

nagusitasuna (*dakaz* ‘dakartza’), erdal jatorriko partizipioetako *-adu* eta *-idu* (*konfiadu*, *konzedidu*), aditz izenak osatzeko aukera zabala (*-etan*, *-zaiten*...), *igo(n)* eta *urten* iragankorrak, helburuzko perpausetako *-te(a)rren* (*ikusterren*).

Lexikoan ere agerian dago bere nortasuna: *berba*, *gura*, *jausi*, *otzara*, asteko egunen izenak... Baita aldaera lexiko zenbaitetan ere: *ardao*, *baltz*, *bardin*, *barri*, *bere* ‘ere’, *emon*, *ete*, *(h)uri*, *narru*...

Mendebaleko euskararen izaera berritzailearekin batera, agerian dago bere izaera gordetzaila ere, eta horren adibide dirudite *baten* vs *batean* bereiztea, NOR-NORI saileko iraganeko adizkietan *zit-* ez izatea (*jakon* ‘zitzaion’), partizipioetako *-gi* (*jagi* ‘jaiki’), perpaus kontzesiboetako *arren* (*ikusi arren*), moduzko perpausetan aditza mugatzailearekin erabiltzea (*esan dozuna legez*), eta *bi* zenbatzailea izenaren eskui-nean jartzea. Horri guztiorri lexikoa eta aldaera lexikoak gehitu behar zaizkio.

2. Mendebal barruko aldeak

Mendebaleko bereizgarri zenbait ez direla Deba ibarrera iritsi ere ikusi da, edo Deba ibarrean bertan aldeak direla leku batzuetatik bestetara. Gehienetan, Debagoiena agertzen da mendebalari lotuen, eta argia da horren arrazoa: Gipuzkoarekin gabe, Arabarekin izan duelako alderdi horrek hartu-eman. Horrek, bide batez, agerian uzten du Gasteiz aldeko euskara gehienbat mendebaleko eremukoa zela.

Hona hemen erabili ditugun lanabesek Deba ibarreko berezitasunez erakutsi dutena: sozietibo singularrean *-kin* / *-gaz* eta *-kin* baizik ez pluralean, hurbiltze adlatiboko *-rutz* (vs *-rantza*), destinatiboko *-endako* (eta *-entzat*), moduzko adverbioetako *-n* eza (*ala* vs *alan*), *edun-en erroan inoiz *-e* agertzea (*det*), NOR-NORI-NORK sailean, datiboa ‘hari’ denean, *eutsi* eta **-i*- erroak aukeran izatea (*deutsa* / *dio*), NOR-NORI saileko adizkietan, eta *edun-en, NOR-NORI-NORK saileko eta trinkoen hitanoko adizkietan [x] ahoskera izatea (*jako* ‘zaio’, *jok* ‘dik’, *jeutsak* ‘ziok’, *jaukak* ‘zaukak’).

Deba ibarreko iparraldean beste hauek ere badira: *j* ondorengo *z* eta *tz* (*naiz* vs *nax*, *gaiz* vs *gatx*), aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean adlatiboa erabiltzea (vs inesiboa), *-z* pluralgilearen ahultasuna (cf. *daude*, *dauzka*, *leizke*...), aditz izenetan *-ten* eta *-tzen* orokorrak nagusi izatea, eta *-tzaka* aditz atzizkia (*eltzaka* ‘heldu gabe’).

Lexikoan ere badira Deba ibarra Bizkaiko beste alderdi batzuetatik bereizten duten hitzak: *aitajaun* / *amandre*, *berehala*, *esnatu*, *gaizki*, *jarri* (vs *jesarri*), *lan* (vs *behar*), *zein* (vs *nor*)... Debagoienean *egukotx* ‘ostirala’ dago, eta Debabarrenean (*a)ura* ‘hura’ erakuslea.

Aldaera lexikoetan ere badira gorabeherak: *bi(h)ur* (vs *bior*), *eskuma* (vs *eskoe*), *gain* (vs *gan*), *izen* (vs *uzen*)... Debagoienean, *gainera*, *gutxi* (vs *gitxi*) eta *naar* (vs *lahar*) ere badira.

3. XVI. mendetik honako galtzeak

Aztergai izan dugun garaitik hona erabat galdu diren ezaugarriak ere aipatu dira: bokal sudurkariak, *edin-en adizkietako *e* / *a* - *i* → *i* - *i* asimilazioa (*bidi* ‘bedi’), txistukari sail biak bereiztea, hitzak mugagabeen erabiltzeko aukera, ablati-

boko *-rean* atzizkia, bizidunen ablatiboko *-ganik* aldaera, genitiboa ergatiboaren ordeztaraztea (*jaunaren ordenadua* vs *jaunak ordenadua*), genitibo singularreko *-aen / -aren* aldaerak (gaur egun *-an*), *-kotz* aldaera (*elezinuetarakotz*), aditz izenaren osagarria genitiboan (*traizio baten egiten* vs *traizio bat egiten*), *ezan erroa (*ar ezazu*), *edin eta *egin* alegiazko baldintzetan (*jagi banadi*), aditz oina (*bihur zaitez*), *-e* bokala datibodun adizkien erroan (*emon degion*), partizipioa + RIK (*ikusirik*), aditz izenetako *-iten* aldaera (*emaiten*), adizki trinkoak (*indazu, daidi...*), *eskatu*-ren jokamolde iragangaitza, eta 'partizipioa + ez + laguntzailea' hurrenkera (*esaten ez dozu*).

Lexikoan, jakina, asko dira galdutako hitzak: *abere, adikatu* 'gogaitu', *abai*, *apukadu* 'gertatu', *arren, aztura, behar* 'erru', *donge, egun* 'gaur', *emazte, ene* 'nire', *errai, gezi, idoro, or* 'txakurra', *sehi, urde...* Baita aldaerak ere: *bage* / *baga, eben* 'hem', *txipi, zerren...*

Inoiz, gainera, berrikuntzak Deba ibarrean Bizkaian baino lehenago gauzatu dira ikusi da: lehenago galdu ziren indikatiboko *ezan eta *edin erroak (*erre zezan* → *erre eban*), moduzko perpausetako mugatzailea (*esan dabena legez*), eta *joan* / *eroan* aditzak ohikotasuna adierazteko erabiltzea (*egin daroa*).

Beste batzuetan, berriz, gordetzaila izan da Deba ibarra, eta horren adibide dira bokal geminatuak eta 2. pertsonako *-zu* (*zuek ikusi dozu*). Eskualde honen barruan, berriz, Debabarrena Debagoiena baino aurreratuagoa izan da: lehenago hedatu ziren ablatiboko *-tik* eta motibatiboko *-gatik* aldaerak, eta Debabarreneko hizkera batzuetara, gainera, *-tikan, -rikan* tankerako aldaerak iritsi dira euskara gipuzetik.

4. XVI. mendeaz geroko berrikuntzak

XVI. mendetik honako bidean, ostera, dena ez da galtzea izan, eta berrikuntzak ere gertatu dira. Hona hemen gure lanabesetan azaldu direnak: hiatotako *e* → *i* (*etsia*) eta *o* → *u* (*itsasua*) disimilazioak eta *i* ondorengo epentesia (*mendixa*), asimilazio bustiduraren zabalkundea, iraganaldiko 3. pertsonetako *-z* (*zaban* 'zuen'), perpaus hautakarietako *zein* (Deba ibarrean ez da askorik zabaldu), erakusleak izenaren ezkerrean jartzeko joera (Deba ibarreko hizkera batzuetan gaur egun ere ez da ohikoa),³ eta *egin* aditz indargarria.

Bestalde, gaur egungo *doia* 'doa' / *daroa* 'daroa' tankerako adizkirik ez da gure lanabesetan ageri, eta ezta Debagoieneko hizkera batzuetako *i* eta *u* ondoren gertatzen den *a* → *e* asimilazioaren aztarnarik ere (*ogixe* 'ogia', *dirue* 'dirua'). Nabarmenezkoa iruditzen zait, azkenik, *u* ondorengo <b> epentesiaren bizitza laburra (*eskuba* 'eskua'): XVIII. mendearen erdialdera hedatu zen eta ez du ematen XX.era iritsi denik.

Badirudi, azkenik, hitz amaierako *-e* ordeztaraztea *-a* hedatzeko joera ere (*hobe* → *hoba*) handitu egin dela mendeen joan-etorrian. Joera hori ere, dena dela, ahulagoa da Deba ibarrean Bizkai aldean baino.

³ Iñaki Caminok (2003: 77) oraindik orain arkaismotzat jo ditu *hori mendiori* tankerako esapideak, baina ez du ematen zuzen dabilenik. Arkaismoa zer den eta zer ez erabakitze bide bakarra dago: izkribu zaharretan. Eta izkribu zaharretan ez da horrelakorik ageri: ez Deba ibarrekoetan, ez mendebaleko gainerako alderdikoetan, ez eta Euskal Herri osokoetan.

5. Barrutia eta Iturbe

Beste auzi zehatzago batzuei helduaz, Barrutiaren gainean esan nahi dut zertxobait. Bere jatorriaren eta bere hizkeraren artean ez dut ikusten erabateko desadostasunik, baina ez zait iruditzen erabili zuen hizkera erabat Arrasatekoa edo Aramaiokoa zenik. Arrasaten baditugu Barrutiaren aurreko lekukotasunak, eta horiekien alderatuta, desberdin jokatu zuen.

Alde batetik, baditu alderdi horrekin ondo uztartzen ez diren ezaugarriak: *J* ondorengo *z* eta *tz* (*aize*, *bacoiz*), destinatiboan *-entzat* gehienbat, aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean adlatiboa nagusi (*emaitera dator*), gehienbat *-ten / -tzen* tankerako aditz izenak, *dacaz* ‘dakartza’, *daode* ‘daude’, *leizke* ‘ditzake / litzake’, *xataz* ‘zaizkit’... pluraleko adizkiak, *hura* erakuslea (baita *haxe* ere), eta *ere* (baita *bere* ere) eta *ile* aldaerak. Beste aldetik, berriz, bere alderdiko lekuko garaikideen aldean arkaista azaltzen zaigu: txistukariak gehienbat ondo bereizi zituen, ablatiboko *-rean* eta *-reanik* atzizki zaharrak erabili zituen, *ezan erroko adizkiak sari erabili zituen, eta aditz oina ere maiz baliatu zuen.

Etorkizunak argitu beharko ditu horren arrazoiak, eta etorkizunak argitu beharko du, era berean, Martin Iturberen jatorria. Hizkuntzaren aldetik, behinik behin, ez dirudi Deba ibarrekoa. Alde horretakoa izatekotan, Mutriku-Deba-Itziar ingurukoa izan behar zukeen: *J* ondorengo *z / tz*, *zera* (vs *zara*), *det* (vs *dot*), *dio / deuta* lehian, *çeban* (vs *eban*), *berri*, *eman*, *farre* aldaerek, eta *emen* (vs *ei*) eta *illargi* (vs *iretargi*) hitzek, denak batera hartuz gero, aldendu egiten dutelako Deba ibarreko gainerako hizkeretatik. Baina bada aipatu diren herrietatik ere aldentzen duen ezaugarri bat: mugimenduzko aditzen osagarri diren aditz izenak inesiboan erabili zituela. Eta hiru bider egin zuen hori: *goaçen açiçen*, *goaçen irabazten*, *goaçen zatiçen*. XVII. mendean absolutiboaren ordez genitiboa erabiltzea ere (*goaçen Mairu errira Mairuen zatiçen* vs *Mairuac zatiçen*) errazagoa da bazter hizkera batean gertatzea, Mutriku-Deba-Itziar aldean baino.

Horiek horrela, ezingo dugu Martin Iturbe Deba ibarrekoa zela erabat baztertu, baina litekeena da Arabako ipar-ekialdean izatea haren jatorria.

Argibide bibliografikoak

- Arejita, A. & M. Alberdi, 1985, “Amilletaren dotrina”, *Euskeraren iker atalak* 3, 7-68.
- Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. Berrargitaratua: Euskaltzaindia, Bilbo, 1984.
- Azpiazu, J. A., 1988, “Palabras y textos vascos antiguos”. Eusko Ikaskuntza: *Hizkuntza eta Literatura* 7, 7-14.
- Camino, I., 2003, *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.
- Izagirre, K., 1994, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*. [L. Villasante & G. Markuleta, arg.] *ASJU*ten gehigarriak 7. Oñati & Donostia: Oñatiko Udala & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra.
- Lafon, R., 1944, *Le système du verbe basque au XVIe. siècle* (2 lib.). Berrargitaratua: Donostia, Elkar, 1980.

- Lakarra, J. A., 1981, "Barrutiaren edizio kritiko baterako", *ASJU* 15: 121-56.
- , 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20: 639-81.
- , 1997, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia: Euskararen Lekukoak-19, Bilbo.
- Latxaga, 1983, *Acto para la Noche Buena*. Tolosa: Gráf. Lopez-Mendizabal.
- Lekuona, J. M. & J. I. López de Luzuriaga & A. Narbaiza, 1992, *1685eko koplak zaharrak*. Eibar: Ego ibarra.
- Mitxelena, K., 1958, "Introducción al Vocabulario de Landuchio". *ASJU*ren Gehigarriak 3. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Berrargitaratua in Knörr & Zuazo 1998: 23-48.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro. Faksimila: *ASJU*ren Gehigarriak 11. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990.
- Mujika, S., 1908, "El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa", *RIEV* 2: 725-33.
- Ormaetxea, T., 2002, *Aramaioko euskara*. Aramaio: Aramaioko Udala.
- Ozaeta, A., 1992, "Arrasateko testu zahar bi", *ASJU* 26-3: 793-800.
- Sarasola, I., 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17: 69-212. Faksimila: *ASJU*ren Gehigarriak 11. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990.
- Urkijo, J., 1919, *Los refranes de Garibay*. Faksimila: *RIEV* 27: 493-624. Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, 1976.
- Urkizu, P., 1989, "Garibairen eskuizkribu galdu bat", *Mundaiz* 37 / 38: 33-85.
- Zabala, J. M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: Imprenta Ignacio Ramón Baroja.
- Zuazo, K., 1988, "Bizkaieraren ezaugarriez gehiago", *ASJU* 22-2: 367-77.
- Zubiaur, J. R. & J. Arzamendi, 1976, "El léxico vasco de los refranes de Garibay", *ASJU* 10: 47-144.
- Zumalde, I., 1986, "XVIII. mendeko testu euskeriko bat", *RIEV* 31: 933-41.